

DİNİ KAYNAKLARIN ÇOKEŞLİLİĞE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE OSMANLILARDA ÇOKEŞLİLİK

Abdurrahman KURT*

ÖZET

Bu çalışmada, Yahudi, Hıristiyan ve İslam temel kaynaklarına göre çokeşliliğin tarihi gelişimi ve Osmanlı uygulamaları incelenmiştir. İlk iki din, başlangıçta bu tür evliliklere izin vermekle birlikte daha sonra yasaklama yoluna gitmiştir. İslam, bazı kayıtlarla başlangıçtaki konumunu muhafaza etmiştir.

SUMMARY

Viewpoints of Religious Sources Relating to Polygyny and Practisings of Polygyny in Ottomans

On this article, the historical evolution of polygyny according to Jewish, Christian and Islamic basic sources, and Ottoman polygyny practisings are studied. Though all religion, at the beginning, allows afterthen, first two of them prohibited it. Islam maintained this allowance with some conditions.

GİRİŞ

Poligami (polygamie), bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evlenmesidir. Aslında poligami kavramı birkaç anlamda kullanılmaktadır:

a) Polijini (polygnie), umumiyetle poligami terimiyle kastolunan anlamda, bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olduğu çok eşlilik sistemidir.

b) Polyandrie, bir kadının aynı anda birden çok erkekle evliliğidir. Polijini ile kıyaslanmayacak derecede seyrek görülen evlenme şeklidir.

* Yrd. Doç. Dr., U.Ü. İlâhiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Çokkocalılık da çokkarınlılık gibi demografik ve ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Erkek nüfusu çok olan Hindistan'ın Toda kabilesinde halâ rastlanıldığı bildirilen polyandrie¹ İslâm öncesi bazı Yemen kabilelerinde, erkek kardeşler arasında da uygulanmıştır. Yemen'deki uygulama, kız çocuklarının öldürülmesiyle azalan kadın nüfusunun yanısıra, ekonomik güçlüklerden de kaynaklanmıştır. Orada yalnız büyük kardeş evleniyor, diğer erkek kardeşler, mülkiyetin dağılmasını önlemek amacıyla evlenmeyip onun karısıyla serbestçe ilişkide bulunabiliyordu. Bunun dışında cahiliye örfüne göre muahât denilen usülle suni kardeş olan iki erkeğin, malları gibi karıları da ortak sayılıyordu.²

Poligami, polijini ve polyandrie'yi de kapsayan genel bir terimdir. Kelimenin meşhur kullanımı ile polijini kastedildiğinden biz de aynı maksatla poligami kavramını kullanmayı tercih ettik. Diğer, ayrıca bir başka araştırma konusu olduğundan tartışma alanımızda yer almayacaktır.

Birden fazla kadınla evlilik biçimi, çoğu defa Müslüman evliliklerin streotipi gibi görünmektedir. Biz, akademik çalışmalarda fazla üzerinde durulmayan sözkonusu toplumsal olgunun, gereksiz tartışmalara yolaçmasından sakınmak amacıyla başlangıçtan günümüze gelinceye değin tarihi seyrini sosyolojik bir bakışla irdelemek istedik. Üç İlahî dinin kutsal metinleri, araştırmada, temel referanslarımızı oluşturdu. Osmanlı toplumuyla ilgili genel bilgilerden sonra, özellikle Tanzimat dönemi Bursa toplumuna ait tahlil ve sentezlerimizi Şer'îye Sicillerine dayandırdık. Karşılaştırmalı ve dolaylı gözlem tekniklerini kullanarak sosyolojik açıklama çerçevesinde konuyu işlemeye çalıştık.

Konuya girmeden hemen şunu belirtelim: Poligami, hiçbir yerde tekevlilik biçimi olmamıştır. Ona izin veren toplumlarda erkeklerin büyük çoğunluğu tekeşli hayat sürmüşlerdir. Çokeşli yaşama sahip toplumlar, sosyo-ekonomik ve cinsel nedenlerle süreç içerisinde tek eşliliğe dönüşebilir.³ Uygulamada böyle bir temayül açıkça görülmektedir.

Çoğu defa kadınlardan biri, genellikle ilk evlenileni, aile içindeki statüsü açısından diğerlerinden daha yüksek statüye sahiptir; o baş kadındır. Bu durum, bazan cinsel imtiyaza işaret etse de kocanın, eşleri ile sıra gözeterek birlikte olması yaygın gelenektir.⁴

Tarihi süreçte çokevlilikler yaşansa da üç İlahî dine göre, toplum hayatı, monogam evlilik yapan Hz. Adem ve Havva ile başlamıştır. Hatta Eski

¹ Özkalp, Enver, Sosyolojiye Giriş, Eskişehir, 1998, s.151.

² Günaltay, Şemseddin, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri", Belleten, c.XV, Sayı, 60, T.T.K.B., Ank, 1951, s.705.

³ Encyclopedia Britannica, (Bundan sonra E.B. şeklinde gösterilecektir) U.S.A., 1970, "Polygynie", c.18, s.201.

⁴ E.B., 201.

Ahid'deki ilk iki insanın yaratılış hikâyesi tekeşliliği, Tanrı'nın arzusu olarak takdim eder.⁵

Kutsal metinlere geçmeden önce ilkel ve kadim medeniyetlerdeki uygulamaya kısaca değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Avustralya ve Bushman kabileleri hariç, geçimlerini ilkel tarzda avcılık ya da yiyecek toplamakla sağlayan yazı öncesi insanlarda geniş çaplı poligami uygulanmamış görünüyor. Orta Afrika Pigmeleri de tekeşli tanınırlar. Varlıklı avcılar ve çiftçiler arasında çokeşlilik daha sık uygulanmış; Afrika ve Asya'da en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Doğruluğu su götürse de, söylenildiğine göre, Uganda kralı Mutesa'nın 7000⁶, Yüksek Hind kastına mensup Krishna Gopala'nın 16000 karısı vardı.⁷

İlkel toplulukların dışında poligami, bazan bir çeşit metres ya da odalık olarak, kadim medeniyetlerde de sıkça görünmüştür. Çin'de legal eşe ilâveten, nezaketen eş sayılanlar ya da kendileriyle dost hayatının yaşanması resmen onaylanmış cariye denilebilecek (concubine) kadınlar vardı. Aynı tür uygulama, legal bir kurum olarak 1880 yılına kadar Japonya'da da varlığını sürdürdü. Eski Mısır'da çokeşliliğe izin verildiği anlaşılıyor, ama kralların dışında çok yaygın değildi.⁸

Her ne kadar bir kural olarak kral, şef ya da asillere tahsis edilmiş gibi görünse de birçok Hind-Avrupa toplumlarında çok eşle evliliğe izin verilmiştir. Hindu kanun kitaplarının hiç birisi, erkeğin evlenebileceği kadın sayısını sınırlamamakla birlikte tekeşlilik tercih edilmiş ve çoğu kast, ikna edici durumların dışında çokeşli üyelerine itiraz etmiştir. Diğer taraftan Yunanistan'da, monogaminin kabul edilen tekeşlilik şekli olduğu biraz şüphelidir; odalık kullanma âdeti Atina'da da vardı, ancak buna herhangi bir hak tanınmadığı için normal evlilikten açıkça tefrik edilmişti. Klâsik dönemde Roma evliliği güçlü tekeşlilik biçimindeydi; evli erkeklerle metresler arasındaki gizli aşk hayatı seyrek değildi, ama bu tür ilişki, legal cariyelik biçiminde de değildi.⁹

Poligamiye izin veren tüm toplumlarda olduğu gibi arkaik toplumlarda da geniş bir hareme sahip olma, zenginlik ve güç belirtisiydi. Bu, çok az insanın güç yetirebileceği bir lüks olduğundan sadece krallara ait bir imtiyaz olarak görünüyor.¹⁰

⁵ de Vaux, Roland, O.P., Ancient Israel, Translated by John McHugh, London, 1988, s.24; Tekvin, 2/21-24

⁶ E. B., 201

⁷ Sayyid Matlub Husayn, Evolution of Social Institutions in Islam, During First Century of Hijrah, Lahore, 1986, s.207

⁸ E.B., 18/201.

⁹ E.B., 201.

¹⁰ de Vaux, a.g.e., 115

A- KİTAB-I MUKADDES'TE POLİGAMİ

Hz. Adem, Nuh ve üç oğlu,¹¹ İshak,¹² Yusuf¹³ ve İşaya'nın evliliği tekeşlidir. Eski Ahid'de poligami, ilk defa iki eşli Lamek ile zikredilir.¹⁴

Ataerkil dönemde Hz. İbrahim, önceleri sadece Sarah ile evliydi. Ancak, çocuğu olmadığından bizzat Sarah'ın teklifiyle hizmetçisi Hacer'i aldı.¹⁵ İbrahim'in cariyelerinden de söz edilmektedir.¹⁶ Tekeşli Nahor'un da odalıkları vardı.¹⁷

Bu dönemde (M.Ö.1700 civarı) Hammurabi kanunları geçerliydi. Onun Babil kanun kodu, görelî tekeşliliği âmirdi; ilk karısı kısır çıkmadıkça veya müzmin bir hastalığa yakalanmadıkça erkek, ikinci eş alamadığı gibi bizzat kısır ya da hasta olan eşi ona bir odalık verdiğinde ikinci eş alma hakkını da kaybederdi. Bununla birlikte koca, karısı çocuk doğursa bile odalık edinebilirdi; ama odalık hiçbir zaman eş ile aynı haklara sahip değildi. Ancak diğer örnekler, görelî monogamiye her zaman riayet edilmediğini gösteriyor. Aynı anda iki kız kardeşle birden evli Yakub'a, çocuktan kesilmiş bulunan eşleri, oğlan çocuğu doğurmaları için hizmetçilerini odalık olarak bağışlamışlardı.¹⁸ Esav'ın eşit haklara sahip üç karısı vardı.¹⁹

Yahudi inançlarına göre Monarşi dönemi olarak kabul edilen ikinci dönemde, bahsedilen kısıtlamalar da kaldırılmış, pek çok kadından oluşan harem hayatı başlamıştı. Gideon'un birçok karısı ve 70 oğlu vardı.²⁰ Artık kralların dışında da iki eşlilik legalite kazanmıştı. Takibeden dönemlerde Talmud'un, poligamiyi tebaada dört, krallarda yedi kadınla sınırlamasına rağmen, uygulamada saray, çok geniş harem lüksüne imkân bulurken halk, bir ya da en çok iki kadınla yetinmek zorunda kalmıştı.²¹ Davud'un 9 karısı ve cariyeleri olduğundan bahsedilmektedir.²² Süleyman'ın ise bir yerde 60 kraliçesi ve 80 cariyesinin²³ söz edilirken, bir başka bölümde 700 karısı ve 300 cariyesinin olduğu²⁴ belirtilmektedir.

Sosyo-kültürel ve coğrafi şartlar gereği karşılaştıkları güçlüklerin üstesinden gelebilmek için geniş aileler halinde yaşamak zorunda kalan

¹¹ Tekvin, 7/7.

¹² Tekvin, 24/67.

¹³ Tekvin, 4/19.

¹⁴ Tekvin, 4/19.

¹⁵ Tekvin, 16/1-4.

¹⁶ Tekvin, 25/6.

¹⁷ Tekvin, 22/20-24.

¹⁸ Tekvin, 29/15-30; 30/1-19.

¹⁹ Tekvin, 26/34; Bkz., de Vaux, a.g.e., 24; E.B., 201.

²⁰ Hâkimler, 8/30-31.

²¹ De Vauks, a.g.e., 25, 115 vd.

²² II, Samuel, 3/2-5; 5/13-16; 11/27.

²³ Neşideler Neşidesi, 6/8.

²⁴ I. Krallar, 11/3.

Yahudilerde kardeş karısıyla evlenme (leviratüs) âdetinin de uygulandığı görülüyor. Erkek evlâdı bulunmayan bir erkek öldüğünde dul eşi, kayınbiraderiyle evlenecek ve doğuracağı ilk oğul, ölenin adını alarak onun yerini tutacaktır. Onun bunu gerçekleştirmesi, toplumun kendisine öngördüğü “kayınbiraderlik vazifesi”dir.²⁵

Çokeşliliğin neden olduğu bazı sorunları Kitab-ı Mukaddes’te izleyebilmekteyiz. Birkaç kadının rekabete dayalı birlikteliği evlerde huzuru ihlâl ediyordu. Sarah ve Hacer örneğindeki gibi kısır kadın, cariyeye statüsündeki kuması tarafından bile hakarete uğrayabiliyordu.²⁶ Bu arada kısır kadının, ikinci eşten dünyaya gelen çocukları kıskanması kaçınılmaz bir durumdu.²⁷ Ayrıca, gözde eşten doğan çocuklar mirastan daha fazla hisse alabiliyorlardı.²⁸

Varlıklı Yahudilerde poligami Ortaçağa kadar devam etmiş ve Kitab-ı Mukaddes ve Talmud’da izin verildiği halde 11.yüzyılda yasaklanmıştır.²⁹ Sonuçta, çoğu yerde olduğu gibi Yahudiler arasında başlangıçtan itibaren en yaygın evlilik şeklinin monogami olduğu³⁰ söylenebilir.

B-HİRİSTİYANLIK’TA POLİGAMİ

Normal evliliklere bile çekince gösteren Hıristiyanlarda çokeşlilik, tarihi seyri içerisinde değişik görünümsergilemiştir. Hz. İsa, aynı anda sayısız kadınla evlenebilen katı ataerki Roma toplumunda poligamiyi tahdit etmek istemesine rağmen bu, Jüstinyen (483-565) tarafından yasaklanıncaya kadar devam etti.³¹

Paganizm dönemlerinde onu engelleyecek bir otorite yoktu. 6.asrın ortalarında İrlanda kralının iki kraliçesi ve iki odalığı vardı. Bazan papazlarda bile çokeşlilik gerçekleştirenler olabiliyordu. Sonraki dönemlerde, Prusya kralı Frederic William II gibi Lutheryan papazlığın onayıyla iki eşli evliliği resmileştirenler oldu. 1650’de Nürnberg’de, 30 yıl savaşlarında nüfusun büyük ölçüde azalması sebebiyle her erkeğin iki kadınla evlenmesine izin verildi. Bir zamanlar Anabaptisler, dini gayretle çok eşliliği savundular.³²

²⁵ Kayınbirader bundan çekinirse, dul yengesi, o “şehrin ihtiyarlarının önünde, onun yanına gelecek, onun ayağından çarımını çıkaracak, yüzüne tükürecek ve cevap verip diyecek: ‘Kardeşinin evini bina etmeyen adama böyle yapılır’. Ve İsrail’de onun adı; çarığı çıkarılan evi çağrılacaktır.” Bkz., Tesniye, 25/5-6.

²⁶ Tekvin, 16/4-5.

²⁷ Tekvin, 30/1.

²⁸ De Vaux, a.g.e., 25.

²⁹ Harman, Ö. Faruk, “Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri”, c.4, T.C.B.A.A.K., Aile Yazıları, s.579.

³⁰ Bkz., de Vauks, a.g.e., 25.

³¹ Abdülaziz Çavuş, Anglikan Kilisesine Cevap, çev.M.Akif, sadeleştirilen, Süleyman Ateş, Ank. 1978, s.165-166; Hamidullah, Muhammed, İslâm’a Giriş, çev.Kemal Kuşçu, Ank. 1965, s.221vd.; Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 208.

³² E.B., 202.

Günümüzde sayıları 9 milyonu bulan ABD’li Mormonlar ise bunu 1890’da yasakladılar.³³

Hz. İsa’nın öğretilerinde poligami yasağı ya da kısıtlaması görülmemektedir. Kendisi hayatı boyunca herhangi bir kadınla evlenmediği halde hiçbir zaman çok ya da tekeşliliğin aleyhinde bulunmadı. Yeni Ahid’de çöküşlülükten hiç söz edilmezken “**tek bir beden**” oluşturacak evli çiftlerden bahsedilmesi³⁴, poligamiyi yasaklamaktan çok, tekeşlilikleri özendirmeye yönelik olmalıdır. Zira, çok kadınla evlenmenin yasaklanması, Hıristiyanlık kanunlarından değildir.³⁵

Eski Ahid’i zımnen de olsa sahiplenen Hıristiyanlığın, önceki döneme ait uygulamaları en azından reddetmediği söylenebilir. Uygulamanın sonraki dönemlerde ulaştığı reddedilme aşaması, zaman içerisinde düşünce hayatında meydana gelen evrelerden biri olarak görülebilir.

Toplumsal olgunun tarihi seyrini bir de Kur’an-ı Kerim ve diğer İslâmi kaynaklardan izleyelim.

C-İSLAMİ KAYNAKLARDA POLİGAMİ

İslâmi kaynaklara göre çökeşliliği değerlendirmeden önce Kuran’a göre tekeşlilik gerçekleştirmiş peygamberlere göz atmanın faydalı olacağına inanıyoruz.

1. Kur’an-ı Kerim’de Tekeşli Peygamberler

Kuran-ı Kerim incelendiğinde, Hz. Adem, Lût, Nuh, İsmail, İshak, Yusuf, Eyyüb, Şuayb, Musa ve Zekeriya’nın tekeşli oldukları görülür. Hiç evliliklerinden söz edilmeyen peygamberler de bulunmaktadır.

Hz. Adem zaten ilk insandı ve o ilk kadın olan Hz. Havva ile evliydi. Hz. Nuh ve Lût’un tek eşleri vardı.³⁶ Bunlar kocalarına aşırı derecede itaatsiz oldukları halde bu iki büyük peygamber başka kadınlarla evlenmemişlerdi. İnsanlık, Nuh Peygamber ile âdeta ikinci doğumunu yaşadığından, Hz. Adem ile başlayan peygamberler zincirinin ilk halkalarının tekeşli olduklarını söyleyebilme imkânına sahibiz.

Hz. İbrahim’in, İkinci eşi Hacer ve küçük bebekleri İsmail’i Mekke’ye yerleştirdikten sonra, Şam’da ilk eşi Sâre ile tekrar monogamiye dönüş yaptığı anlaşılıyor. Bir çocuğa sahip olmak için karısının izniyle

³³ Fukuyama, Francis, Güven, Sosyal Erdemler ve Refah’ın Yaratılması, çev., Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank.,1998, s. 259.

³⁴ “...adam annesini, karısına bağlanacak ve ikisi tek bir beden olacaklar. Şöyle ki, onlar artık iki değil, tek bedendir. O halde Tanrı’nın birleştirdiğini insan ayırmasın.” Bkz., Matta, 19/5-6.

³⁵ Hamidullah, Muhammed, a.g.e., 221.

³⁶ Tahrim, 66/10; Hud, 11/78.

hizmetçileri Hacer ile evlenen İbrahim'in, Sare'nin İshak'ı dünyaya getirmesiyle birlikte, başka bir kadınla evliliğine gerek de kalmamıştı artık. Tarihi kaynaklara göre Hz. İshak da tek eşliydi.³⁷

Buhari'de geçen bir olaydan büyük peygamberlerden biri olan Hz. İsmail'in tekeşli olduğunu anlıyoruz. Genç İsmail, annesi Hacer ve karısından müteşekkil çekirdek ailesinin geçimini avcılık yaparak temin etmeye çalışıyordu. O zamanlar Mekke, bu aile tarafından henüz kurulmuş küçük bir yerleşim birimiydi. İsmail, Mekke civarında ikamet eden Cürhümi'lerden bir kızla evlenmiş, ancak ilk eşini babası Hz. İbrahim'in isteğiyle boşadığından ikinci evliliğini de yine aynı kabileden bir başka hanımla gerçekleştirmişti.

Kuran-ı Kerim'in verdiği bilgiye göre Mısır Maliye Bakanı, Züleyha ile evliydi. Karısıyla birlikte Hz. Yusuf'u evlâtlık edinen³⁸ bu şahsın iktidarsız (innîn) olduğu ileri sürülmektedir. Rivayete göre Hz. Yusuf, kocası ölünce, halâ bâkire olan Züleyha ile evlenmişti.³⁹ Onun başka bir kadınla evlilik yaptığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Hz. İshak'ın torunu Hz. Eyyûb, amcası Hz. Yakub'un kızı Rahme ile evliydi.⁴⁰ Kaynaklar, şiddetli hastalığı esnasında ilgilenme kusurundan dolayı, Eyyûb Peygamber'in ona, "yüz değnek vurma" yemininden⁴¹ sözeder. O iyileştiğinde, yemininden dolayı vicdan azabı duyar. Ancak, Allahu Tealâ'nın "eline bir demet al ve onunla vur"⁴² emri üzerine yüz ekin sapından bir demet oluşturarak hem yemini yerine getirmiş, hem de eşi Rahme'nin canı yanmadığından ilişkileri zedelenmemiştir. Onun, hayatının daha sonraki dönemlerinde mal ve mülke kavuştuğu halde çokeşli hayat sürdürdüğüne dair bir bilgiye sahip değiliz.

Kurtubi'de, Hz. Şuayb'in, Lût Peygamberin kızıyla evli olduğu zikredilmektedir.⁴³ Hz. Musa'yı daha henüz dünyaya gelmiş bir bebekken evlât edinen Asiyeye ile Firavun,⁴⁴ çocuksuz oldukları halde monogam yaşıyorlardı. Küçük Musa ile bir çocuğa sahip olma isteklerini gidermişlerdi.

Kur'an-ı Kerim'de en çok ismi anılan Peygamber konumuna sahip Hz. Musa (136 defa), Firavun'un baskısı nedeniyle Mısır'dan çıkmak zorunda kalmıştı. Yolculuğu esnasında, Medyen yakınlarında bir su kenarında karşılaşmış erkek çobanlar arasında koyunlarını sulamalarına yardım ettiği Şuayb'in (a.s) iki kızından Safure ile evlenmişti.⁴⁵ İsrailoğullarının İlâhi

³⁷ İbn Esir, Mecdü'ddin Ebu's-Saadat el-Cezeri, el-Kâmil fi't-Tarih, c.1, Beyrut, 1965, s.126.

³⁸ Yusuf, 12/21.

³⁹ El-Kurtubi, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an, c.9, Kahire, 1967, s.212.

⁴⁰ Kazancı, A.Lütfî, Peygamberler Tarihi, c.2, İst.1997, s.107.

⁴¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.6, İst. 1979, s.4101.

⁴² Sad, 38/44.

⁴³ Diğer bir rivayete göre Hz.Lût'un kızı Şuayb'in annesiydi. Bkz., Kurtubi, a.g.e., 7/247.

⁴⁴ Kasas, 28/18.

⁴⁵ A.Lütfî Kazancı'ya göre, Kur'an'da ismi kaydedilmeyen bu yaşlı zat, Şuayb Peygamber değildir. Zira Hz. Şuayb'in ,Hz. Musa'dan yüzlerce yıl önce yaşamış olması gerekir.Bkz., Kazancı, a.g.e., 2/151; İbn Esir, a.g.e., 1/177.

iradeye aykırı davranışlarını engellemek için sürekli bir mücadele ve faaliyet halinde bulunan bu büyük Peygamber'in başka evliliklerinin olup olmadığı hakkında kaynaklarda bilgi görülmemektedir. Ancak, "Kelfmullah" olarak sürekli sözlü ve fiili mücadele ortamında bulunan bir eylem adamının başka evliliklere vakit bulamadığı rahatlıkla söylenebilir. Üstelik zengin de değildir. İmtiyazlı sınıfla bağlantısı, Firavun'un sarayında evlâtlık olarak yetişmiş olmasıydı. Gerçi, ablasının kendisini izlemek üzere saraya girebilmesine bakılırsa, öz ailesinin de üst sınıflardan olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte peygamberliğini ilân ettiğinde, evinde büyüdüğü kralın şimşeklerini üzerine çekmiş, günlük bulduğuyla yetinen, düşmanın şerrinden çekindiği için, doğup büyüdüğü topraklardan uzaklaşmak zorunda kalan bir göçmendi o. Ekonomik güçlükler içerisinde olmasaydı, Hz. Şuayb'in kızı ile evlenebilmek için, hiç 10 yıl ona hizmet etmek üzere bekler miydi?⁴⁶ Hayatı boyunca aynı güçlükler içinde yaşamaya devam etti.

Hız. Zekeriya, Hz. Meryem'in teyzesi İşa ile evliydi. Eşi kısır olduğu halde onunla yaşamaya devam etti.⁴⁷ Ancak bir çocuk sahibi olabilmek için sürekli dua etmekteydi. Yüce Allah, onun dileğini kabul ederek, yaşlı çifte, nur topu gibi bir erkek çocuk, Yahya'yı bahşetti. Buna şükür olarak Zekeriya (a.s), "üç gün üç gece insanlarla konuşmayacak, ancak işaretleyebilecek", bir de sabah akşam bol bol Rabb'ini zikredecekti.⁴⁸

Adı zikredilen peygamberlerin dışında, şüphesiz tekeşli başka peygamberler de bulunabilir. Biz Kur'anda bahsedilenlerin evlilik durumları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu arada, Hz. İsa gibi hiç evlenmemiş peygamberlerin bulunduğunu da hatırlatalım.

2. Çok Eşli Peygamberler

a) Hz. İbrahim Örneği

Kaynaklardaki bilgilere göre, birden fazla kadınla evlenen ilk peygamber Hz. İbrahim'dir. O, saraya mensup bir aileden gelmemekle birlikte babası, putların bulunduğu tapınakta görevli, toplumda sosyal statüsü yüksek bir kimseydi.

İlk evliliğini, dikkat çekecek derecede güzel bir hanım olan Sare ile gerçekleştirmişti.⁴⁹ Ne var ki, yıllar geçtiği halde çocuğu olmadığı için yine Sâre'nin teklifiyle, Sâre'nin cariyesi Hacer'i aldı. İki kadının karşılıklı saygı

⁴⁶ Kasas, 28/28.

⁴⁷ Meryem, 19/4-6; Müslim, Fezail, 169.

⁴⁸ Al-i İmran, 3/40-41

⁴⁹ Buhari, Enbiya, 9, 4/112; Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed ez-Zebidi, Sahih-i Buhari Muhtasarı Te'ricid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Terceme eden ve Yorumlayan Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İkinci Baskı, c.6, Ank. 1972, hadis no, 1017; 9/1380.

ve anlayışa dayalı ortaklıkları aylar boyu sürüp gitti. İbrahim Peygamber, muhtemelen her iki hanımına da gereken sevgi ve bağlılığı göstermiş, birini diğerine karşı alevlendirecek bir tutum ve davranışta bulunmamıştı.⁵⁰ Nasıl bulunsun ki, bir tarafta statüsü yüksek güzel bir kadın, diğer tarafta çocuğunu dünyaya getirecek mübarek bir anne adayı...

Karşılıklı anlayışa dayalı günler hep böyle devam etmedi. Hacer'in İsmail'i doğurmasıyla birlikte güzel günler artık geride kalmış, onun yerini güzel eş, Sâre'nin kıskançlık duygularıyla kararmaya başlayan günler almıştı. Birçok poligam evlilikte görülebilecek ailevi huzursuzluğun Büyük Peygamber'in evinde de başladığı apaçık ortada... Hz. İbrahim, İlâhî İrade'nin de isteğiyle çareyi minik yavrusu ile annesini Şam'dan uzaklaştırmakta bulmuştu. Kuşkusuz, bu zorunlu göçte, ailede güçlü konumu bulunan ilk eşin önemli etkisi vardı. Hatta Rasulullah (s.a.v.)'in "Kadınların uzun etekli libas kullanmaları, İsmail'in annesi tarafından konulmuş bir âdettir. Hacer Sâre'den izini gizlemek için uzun eteklik giymişti" sözü,⁵¹ açıkça olayın hassasiyetini sergilemektedir.

Can yavrusunu annesi Hacer ile birlikte, daha sonra Mekke adını alacak, sadece Kâbe'nin kalıntıları bulunan, kimselerin yaşamadığı bir yere bırakarak son derece üzüntülü olarak tekrar Şam'a dönmüştü Hz. İbrahim. Onun eşi ve çocuğunu, o zamanlar hiç kimsenin yaşamadığı bir çöl görünümündeki bir yere bırakması, bilinçsiz bir davranış değildi. Orada Kâbe'nin kalıntılarının bulunması, bu yerleştirmenin vahiy boyutunu ortaya koymaktadır. Yukarıda sözkonusu edilen hadis-i şerif de, böyle bir girişimin, Allah'ın muradı üzerine gerçekleştiğini kaydetmektedir. Mü'minlerin her namaz bitiminden önce (tahiyattan hemen sonra) Hz. Muhammed ve ailesi için dile getirdikleri rahmet, esenlik ve bereket temennilerini Hz. İbrahim ve ailesine de tahsis etmeleri ilginçtir. Böylece mü'minler dualarına, Hz. İbrahim'in çok sevdiği eşi Sare'yi de katmış olmaktadır.

Evet, o bir peygamberdi ve çok önemli iki varlığını Rabb'ının isteğiyle O'na emanet ederek kutsal bir beldeye, "Harem"e yerleştirmek en güvenilir bir çözümdü. Nitekim, mübarek anne ve bebeğin ikametiyile birlikte kup kuru çöl, kumların altından su gözelerinin fışkırdığı ve insanların bereketli bir yer olarak gördükleri cazibe merkezi haline gelmeye başladı. Hz. İbrahim, arada bir gelerek eşi ve oğlunu ziyaret edip onlarla ilgilenmekle beraber uzun süre kalmadan Şam'a, eşi Sâre'ye dönüyordu.

Yine bir gün eşi ve oğlunu görmek üzere Mekke'ye gelmişti. Demek ki O, ikinci parçasını oluşturan bu küçük aileyle ilişkisini kesmemişti. Ancak, son gelişinde kötü bir haberle karşılaştı; İkinci eşi Hacerin, 90 yaşında iken vefat ettiğini öğrendi. Babası geldiği esnada İsmail, eve av getirmek üzere

⁵⁰ Kazancı, A.Lütfi, Peygamberler Tarihi, 1/209.

⁵¹ Buhari, Enbiya, 9, 4/113; Tecrid-i Sarih, 9/1381.

dışarı çıkmıştı. Kendisini kapıda karşılayan gelinin, geçim darlığından sızlanmasından hoşlanmadı. Kendini tanıtmaksızın: **“Kocan geldiğinde benden selâm söyle ve ona, kapısının eşığının basamağını değiştirmesini tenbih et”** diyerek Şam’a döndü. İsmail bu sözden babasının, eşini boşamasını ima ettiğini düşünerek onu boşadı ve bir başka Cürhümlü kadınla evlendi. Hz. İbrahim bir başka gelişinde oğlunu yine göremedi, ama bu seferki gelini oldukça iyimser ve müteşekkirdi. Durumlarını soran yaşlı misafire, **“Saadet ve bolluk içindeyiz. Et yiyip su içiyoruz”** diyerek Allah’a hamdetti. Böyle bir cevaptan hoşlanan kayınpeder: **“Allahım, bunların etlerini ve sularını mübarek kıl, bereket ihsan eyle”** diye dua etti ve gelinine: **“Kocan geldiğinde ona selâm söyle, kapısının eşığını güzel tutsun”** diyerek yine Şam’a döndü. Daha sonra eve dönen İsmail: **“O, benim babamdır. Sen de evimizin şerefli eşığının. Babam bana seni hoş tutmamı, iyi geçinmemi emretmiştir”** dedi.⁵²

b) Ve Diğerleri

Hz. Yakub’un dayısının iki kızıyla aynı anda evlendiği, daha sonra eşlerinin isteği üzerine, cariyeleriyle cinsel ilişkide bulunduğu dair Eski Ahid haberini Taberi de zikretmiştir. Anlatıldığına göre, eşleri kısır olmadığı halde bu gerçekleştirilmişti.⁵³ Yusuf ve Bünyamin aynı anneden dünyaya gelmişlerdi. Güzelliği ve zekiliği ile farklılık gösteren Yusuf, daha küçüklüğünden itibaren, teyzesinin ve onun çocuklarının (10 kişi) aşırı kıskançlıklarına maruz kaldı. Bababir kardeşlerin küçük Yusuf’tan kurtulma ihtirası, onu kuyuya atma fiilini gerçekleştirecek noktaya ulaşmıştı.⁵⁴ Yusuf’un başına gelenler, âdeta bir bedelin karşılığı gibiydi.

Poligam evlilikler, aynı zamanda hükümdar da olan peygamberlerde iyice gelenekselleşmiş görünüyor. Tarih kitaplarında cinsel hayatıyla ilgili asılsız hurafeler anlatılan Hz. Davud’un,⁵⁵ Eski Ahid’e göre, dokuz karısına ilâveten cariyeleri vardı.⁵⁶ İslâmi bir kaynağa göre vefatı esnasında 19 çocuğunun bulunması,⁵⁷ O’nun Eski Ahid’de anlatıldığı gibi, -kesin sayı verilmemekle birlikte- poligam bir hayat yaşadığını gösteriyor.

Davud Peygamber’in halefi, insan, cin ve kuşlara hâkimiyet kuran oğlu Hz. Süleyman’ın çokeşliliğine dair İsraili haberleri İslâmi kaynaklar da kısmen doğrulamaktadır. Buhari’de, Hz. Peygamber’in dilinden ona atfedilen şu sözler, bunun bir göstergesidir: **“Hz.Süleyman, ‘bu gece yetmiş kadın**

⁵² Buhari, Enbiya, 9, 4/117; Tecd-i Sarih, 9/381.

⁵³ Taberi, Tarih, 1/321.

⁵⁴ Bkz., Yusuf, 12/4-17.

⁵⁵ Taberi, a.g.e., 1/482; Tefsir, 23/96.

⁵⁶ II.Samuel, 3/2-5; 5/13-16; 11/27.

⁵⁷ Elmalih, 5/3663.

elden geçireceğim ve onların hepsi Allah yolunda cihad edecek kahramanlar doğuracak' demişti. Ancak o bunu söylerken inşaallah demediği için sadece bir kadın hamile kalmıştı, ama onun da doğurduğu çocuğun yarısı noksandı".⁵⁸

Ayrıca onun, kuşlar vasıtasıyla Sebe melikesi Belkis ile mektuplaştığını⁵⁹ –tabii ki bu bir aşk mektubu değildi.- biliyoruz. Daha sonra Müslüman olan Belkis, Sebe ülkesindeki kraliçeliği devam ettiği halde Süleyman Peygamber'in evlenme teklifini kabul ederek onun eşi olma şerefini de kazanmıştı.

İlk ve kadim çağlardaki durum gözden geçirilerek sis perdesi biraz daha aralandığından, gözümüzün önünü daha net görmeye başlıyoruz. Söz konusu dönemlerde çokeşliliğin, üst tabakalara ait bir uygulama olduğu söylenebilir.

D-İSLAM'IN ÇOKEŞLİLİĞE BAKIŞI

Çokeşliliğin sınırsız olarak uygulandığı bir toplumda zuhur eden İslâm, erkeklerden bu imtiyazı kaldırmadığı için, onu uygulamayan modern toplumların yoğun eleştirisine maruz kalmıştır.

Soruna derinlemesine bakıldığında, İslâm'ın, çokeşliliği normalin dışında bir uygulama olarak değerlendirdiği ortaya çıkar. Kur'an'ın hem lâfzından hem de ruhundan anlaşılan budur. Konuyla ilgili âyetler, bir bütünlük içerisinde ele alındığında, insan fıtratına en uygun evlilik şekli olarak tekeşli evliliklerin teşvik edildiği açıkça görülecektir. Aslında tekeşli evlilik tavsiyesi, sadece Kur'an-ı Kerim'e has olmayıp daha önce sözünü ettiğimiz Yeni Ahid'de yer almaktadır. "Eşlerin iki değil, tek beden" olduğunu belirten İncil sözü⁶⁰ ile "Biz sizi çiftler halinde yarattık" âyeti⁶¹ ile "Kadınlar erkeklerin yarısıdır" hadisi⁶² birbirlerini tamamlayan ifadeler gibidir. "Biz sizi çiftler halinde yarattık"ın anlamı, "Biz, birçok kadın ile birlikte bir erkeği eşleştirdik" değildir, kuşkusuz. Aksine Kur'an-ı Kerim, bir erkekle bir kadının, âdeta bir elbise gibi, birbirlerini tamamladıklarını ve bir bütün oluşturduklarını⁶³ bildirir. Bu, erkeğin evliliğe ilişkin düzenli sosyal hayatının grup halinde değil de tek kadınla birlikteliğinde gerçekleşebileceğinin ifadesidir. Diğer bir âyette erkek ve kadınların, karşılıklı rahatlatma ve huzura kavuşma objeleri olarak yaratıldığı⁶⁴ vurgulanır. Tüm ifadelerden,

⁵⁸ Buhari, Enbiya, 40, 4/136.

⁵⁹ Kurtubi, a.g.e.,13/210.

⁶⁰ Matta, 19/6.

⁶¹ Nebe', 78/8.

⁶² Ebu Davud, Taharet, 94; Tirmizi, Taharet, 82.

⁶³ Bakara, 2/187.

⁶⁴ Rûm, 30/21; Bkz., Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 208-209.

tekeşliliğin, normal ve vasat uygulama olduğu, çokeşliliğin ise özel durumları gerektirdiği anlaşılır.

Her ne kadar özel ve istisnai durumlara ait olsa da günümüzde bile poligami zaman zaman gündeme konu olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Antalya'da bir belde belediye başkanını –biri imam nikâhlı- iki eşiyile birlikte kabul etmesi, Türkiye'de kadın derneklerinin tepkisine neden olmuştu. Tepkilerin çoğu olumsuzdu. Sadece, “Kadınlara Mahsus” Pazartesi Gazetesi'nin Yazı İşleri Müdürü Filiz Koçali, “...Hemen bütün erkeklerin gizli kapaklı yaşadığı, birçok entelektüel erkeğin, ‘erkekler doğal olarak çok eşlidir’ diye sayfalar dolusu yazılarla savunduğu çokeşliliği, Belediye Başkanı açık biçimde, göğsünü gere gere gerçekleştirmiş, ... bir sürü şehirli erkeğin, nikâhlı nikâhsız, kadınların rızası olsun ya da olmasın yaptığı işi, imam nikâhıyla halletmiş...”⁶⁵ diyerek ironik bir yaklaşım sergilemişti.

Türk Medeni Kanunu'na göre yasal olmamasına karşın Türkiye'de de çokeşli erkekler görülmektedir. Açıktan yaşananların yanında, bunların gizli-kapaklı olanları da var. Evdeki eşine, ‘iş gereği birkaç akşam gelebileceğini’ söyleyerek başka yerlerde temin ettikleri dayalı döşeli dairelerde sevgilileriyle birlikte olan bazı varlıklı erkeklerin varlığını inkâr etmek mümkün mü?

Şimdi, birden dörde kadar kadınla evliliğin geçerliliğiyle ilgili Nisa süresinin 3. âyetine bakalım: “Eğer yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız (size helâl olan) beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane ile nikâhlanın yahut da sahip olduklarınızla yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”

Dikkat edilirse burada, poligaminin tavsiye edilmesi şöyle dursun böyle bir iznin bile sınırlandırıldığı görülecektir. Her şeyden önce çokeşli evlilik izninin, esas olarak öksüz kızlara muamelede karşılaşılan problemler çerçevesinde verildiği görülmektedir. Arap toplumunda, bazıları birkaç nesil süren kabileler arası savaşlar yüzünden bir erkeğin himayesine giren oldukça çok sayıda öksüz ve dullar vardı. Sözkonusu erkeklerden, vesayeti altındaki öksüz kızların mal, mülk ve güzellikleri sebebiyle onlarla mehirsiz veya emsallerine göre çok düşük mehirle evlenenler oluyordu.⁶⁶ Bu kadar çok kimsesizin bulunduğu toplumda Kur'an⁶⁷, bazı öksüz hâmilerini, himayeleri

⁶⁵ Bkz., 17.05.1995 tarihli Milliyet Gazetesi, s.11.

⁶⁶ Hz. Aişe bu âyetin miş nedenini şöyle açıklar: “...âyette zikrolunan yetimeden murad, bir erkeğin vesayet ve himayesi altında iken hâmişinin, onun malına ve güzelliliğine inrenerek nikâhlandığı öksüz bir kızıdır. Nikâh ederken de mehrini sosyal mevkii bakımından emsali kızların mehirlere göre eksik takdir ederek adaletsizlik yaparlardı. Bu âyeti kerime nazil olarak bu yolda mal tamamıyla ve emsalden noksan mehr ile öksüz kızları aldatarak nikâhlamak yasaklandı başka kadınlardan lüzum ve ihtiyaca göre iki, üç ve nihayet dört kadınla evlenebilmelerine müsaade olundu. Bkz., Tecrid-i Sarih, 11/284-285.

⁶⁷ Bkz., Nisa, 4/ 2.

altındakilerinin mallarını uygunsuz kullanmamaları ve onları sömürmemeleri için ikaz etmekteydi.⁶⁸ Nisa sûresinin 127. Âyeti, evlenme çağına gelen öksüz kızların mallarını kendilerine vermekten ziyade onlarla evlenme arzusunda bulunan birçok hâmiyi suçlamaktadır.⁶⁹ İşte bu yolla yetim hakkı yemektense başkalarıyla evlilik gerçekleştirilebilirdi. Çünkü, yalın olarak, “isterseniz şu kadar kadınla evlenebilirsiniz” denilmemiş, aksine, yetimlerle evlenildiği takdirde kendilerine haksızlık yapılacaksa çokeşle evliliğe izin verilmiştir.

Prof.Fazlurrahman, yukarıda zikredilen âyetlerde Kur’an’ın, “bu problemle bir mücadele yöntemi” geliştirdiğini isabetle vurgulamaktadır. “Bununla beraber, konuyla ilgili hukuk geliştikçe –ilk dönemlerden itibaren toplumsal uygulamaları bildiğimiz kadarıyla- dört kadına kadar evlilik izni kayıtsız-şartsız hale gelmiştir. Klâsik İslâm hukukçularının yaptığı akıl yürütmeye göre, izin ifade eden cümle hukukî bir güce sahipken, adaletin sağlanması şartı kocanın gözetmesi gereken bir ‘tavsiye’dir, yani, adaletin temini hususu hukukî bir güce sahip olmayıp, yalnızca ahlâkî olmaktadır. Hukuken, elbette, bir kadın adaletle muamele görmediği zaman tazmin veya boşanma için mahkemeye gidebilir, ki bu, ta başından beri İslâm tarafından temin edilmiştir.”⁷⁰

Nitekim, ileride görüleceği üzere, İslâm aile hukukunun pratik örnekleriyle dolu olan şer’iye sicil kayıtlarında benzeri türden şikâyetler görülebilmektedir. Toplumda az da olsa poligami uygulamasına maruz kalan bazı kadınların ne kadar zor durumda kaldıklarının bir göstergesidir bu belgeler.

Üstelik çokeşliliğe verilen ‘izin’ eşitlik ve adalet şartına bağlanmış, buna uyamayacak olanlara bir kadınla yetinmeleri emredilmiştir. Bununla birlikte yine Nisa sûresinin 129.âyeti, eşler arasında âdaleti tesis etmenin mümkün olamayacağı gerekçesiyle monogam evlilikleri açıkça tavsiye etmektedir: “Ne kadar istesiniz de kadınlar arasında adaleti sağlayamazsınız; öyleyse birine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

Kuşkusuz askıya alınan, gözardı edilen aile üyelerinin varlığı, aile saadetine vurulan büyük bir darbedir. “Kim ümmetinden birisine nezaket ve incelik gösterirse, Allah da ona nezaket ve incelik gösterir”⁷¹* hadisini esas alarak son Şeyhülislâmlar’dan Mustafa Sabri Efendi, eşini gücendirmemek için onun üstüne evlenmemenin erdemlilik olduğunu, bu nedenle çokeşliliği terketmenin daha uygun olacağını söylemektedir.⁷¹ Ayrıca,

⁶⁸ Bkz., İsra, 17/34; En’am,6/152.

⁶⁹ Fazlur Rahman, İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tib, Değişim ve Kimlik, Ankara Okulu Yay., Ank.1997, s. 148, 149.

⁷⁰ Fazlurrahman, a.g.e., 149.

⁷¹ Bkz., Mustafa Sabri, Meseleler, Sadeleşiren: O.Nuri Gürsoy, Sebil Y., İst.1974, s.58.

Hız. Peygamber'in sevgili kızı Fatıma'nın üzerine ikinci evliliğini gerçekleştirmek isteyen damadı Hız. Ali'ye: "Fatıma benden bir parçadır, onu üzen Şey beni de üzer" ifadesiyle hem de üzüntüsünü bildirerek izin vermediğini⁷² de bilmekteyiz. Kaynaklarda, bu ikinci kadının, Ebu Cehil'in kızının olduğunun vurgulanması bize çok anlamlı görünmemektedir. Çünkü o da Müslüman bir hanımdı.

Durum böyle olmakla beraber, kadınların cinsel ihtiyaçları karşılama, doğurganlık vb. kadınlık görevlerini yerine getirme fonksiyonlarını az veya çok yitirmeleri, savaşlarda veya erken yaşlarda ölüm gibi nedenlerle azalan erkek nüfusa karşılık kadınların çoğalması gibi durumlarda, tarih boyunca Müslümanlardan poligam evlilik yapanlar olmuştur. Bu tür evliliklerin nedeni yukarıda izah edildiği üzere sosyal olabileceği gibi, tamamen bireysel ve biyolojik isteklerden de kaynaklanmış olabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, M. Kemal Atatürk'ün teşvikiyle Türkçe'ye çevrilen ilk hadis kitabı Tecrid-i Sarih'in XI. cildinde eserin mütercim ve yorumcusu Prof. Dr. Kâmil Miras, Birden fazla kadınla evlilik yapanların eşleri arasında mutlaka adaleti tesis etmeleri gerektiğini belirttikten sonra "adalet" kavramının içeriğini Şöyle belirlemektedir:

"Müteaddid zevcesi olan bir erkeğin kadınları arasındaki adâlet ve müsâvatın (eşitlik) sevgi, saygı ile hüsn-ü muāseret ve maīřet (güzel davranma ve geçinme) gibi hususlara Őümülü varsa da hilkat ve ahlâk itibariyle birbirinden farklı kadınlardan birisine erkeğin gönlü fazla meyledebilir. Bu hal insanın iradesi haricinde tabiî bir hâlet-i ruhiyedir. Bu cihetle yukarıda bahsedilen âyet-i kerimede "kadınlar arasında adaleti ne kadar arzu ederseniz ediniz gönlünüzün temayülüne hâkim ve adaleti icraya muktedir olamazsınız" buyrulmuştur. Cenab-ı Hakk'ın insanlara kudretleri dahilinde ilâhî adaletin muktezası (gereği) bulunduğundan erkeklere sevgi hususunda kadınlar arasında adalet ve musavata riayet etmeleri teklif olunmamıştır. Ancak vicdânî bir sır olan bu kalbî temayül açığa vurularak infak ve iaşede, hüsn-ü muāserette bir tarafa meyledilip öbür tarafın ihmal edilmesi âyet-i kerimede yasaklanmıştır. Yine böyle birine meyledip adaleti icra edemeyecek olanların "Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane ile nikâhlanın..." kavlı-ı şerifi mucibince bir kadınla iktifa etmeleri emrolunmuştur."

Kâmil Miras, bir âyette adaletin emredilip diğerinde insanların tam olarak adaleti sağlayamayacakları bildirildiği için taaddüd-ü zevce müessesesinin muhale yakın derecede daraltıldığı halde, savaşların neden olduğu sosyal Őartların, ferdi ve içtimaî bir zaruret olarak sınırlı bir Şekilde ona uygulanma alanı verdiğini belirterek yazısını noktalar.⁷³

⁷² Müslim, Fezailü's-Sahabe, 93-96.

⁷³ Bkz., Tecrid-i Sarih, 11/285-287.

İslâm'ın ilk yıllarında da savaşların, birçok kadının dul kalmasına ve bundan dolayı ekonomik güçlüklerle karşılaşmasına yol açması, savaşçı bir toplumda çokeşliliği kaçınılmaz bir toplumsal olguya dönüştürmüştü. Daha önceki sınırsız kadınla evlenme özgürlüğünün etkisini de buna eklersek, İslâm'ın ilk dönemlerinde hakkaniyete uygun, radikal monogami reformunun hayata geçirilemeyişinin nedeni kendiliğinden ortaya çıkar.

Birden dörde kadar kadınla evliliğe izin veren Kur'an âyeti ne bir emir ne de tavsiye idi. Yukarıda belirtildiği gibi tavsiye tekeşlilik üzerineydi. Böyle olduğu için tarih boyunca, Müslümanların çoğunluğunun birden fazla kadınla evlilik yaptığını söylemek güçtür. Sadece yabancılarda değil, günümüz Müslümanlarında bile Asr-ı Saadet dönemi Müslümanlarının çokeşli aile hayatı yaşadıklarına dair yaygın kanaat hâkimdir. Acaba gerçek böyle midir? Tesadüfi örnekleme metoduna göre sahabe biyografisine başvurularak yapılan bir gözlemlerde sahabilerin çoğunun tek eşli olduğu ortaya çıkmıştır. Ömürleri boyunca tekevllik gerçekleştiren 23 sahabe arasında Ubey b. Ka'b, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hassan b. Sabit, Amr b. el-As, Fadl b. Abbas, Muğire b. Şu'be, Abdullah b. Zeyd, Ebu Eyyub el-Ensari, Ebu Hureyre, Cabir b. Abdullah, Zeyd b. Sabit ve Erkam b. Ebi'l-Erkam gibi meşhurlar da vardı. Diğer taraftan Ebu Huzeyfe, Ebu'd-Derda, Amr b. Hazm, Sa'd b. Ubade, Ebu Sa'd el-Hudri, Kudame b. Maz'un ve Sahl b. Hanif iki eşli iken, ikiden fazla eşle birlikte olanlar sadece Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik, Akil b. Ebi Talib ve Usame b. Zeyd gibi ⁷⁴sosyal statüsü yüksek sahabilerdi. Tabii ki araştırma derinleştirilirse, Abdurrahman b. Avf gibi varlıklı sahabilerin çokeşli oldukları görülecektir.

İslâm'ın, günün koşullarının ortaya çıkardığı ama mevcut evlilik ilişkilerini de -erkek-kadın arasında sevgi bağlarını azaltmasından ve eşler ile çocuklar arasında kıskançlığa yolaçmasından dolayı- olumsuz yönde etkileyen bir evlenme türü olarak sunduğu özel durumlara ait çözümün, daha sonraki dönemlerde, bazen usulüne uygun bir şekilde uygulanmadığını görmekteyiz. Raşid Halifelerin ilk yıllarında bile, Müslümanların çoğunluğu dört eşliydi. Buna ilâveten, kaynağını savaşlardan alan cariyelik uygulaması geçerliydi ve bir Müslüman'ın tüm cariyelerini nikâhsız istifraş etme hakkı vardı. Cariye sayısında herhangi bir sınırlama da yoktu. Bu vakıa, tamamen savaşçı toplumların bir özelliğini aksettirmektedir. Çokeşlilik nispetinin yükselmesinde ve cariyeli yaşamın çoğalmasında, geline geçici refah ortamının katkısı elbette çoktu. Çünkü bir fetih dönemi idi ve birçok bölgeden Arabistan'a âdeta servet akıyordu. Ne var ki, servetle birlikte, farklı ülkelere mensup insanlar kitleler halinde ihtida ediyordu. Servet ithali, ekonomik durumu iyileştirmeye yetmiyordu. Başlangıçta, gelir girdileri nedeniyle hissedilmeyen ekonomik darlık hızla büyüdüğü halde ciddiye alınmıyordu. Bu, gelir dağılımını da

⁷⁴ Erten Hayri, "Din Sosyolojisi Açısından Hz Ömer Dönemi ve Olayları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994, s.143, 144.

büyük ölçüde etkilemişti. Ciddi bir araştırmacı, Raşid Halifelerin son dönemlerinde meydana gelen üzücü olayların, sadece şahsi hırslardan değil, aynı zamanda tedricen oluşan bu sosyal düzensizlikten de kaynaklandığını kolaylıkla farkedebilir. Hz. Osman döneminde maaşlara sağlanan büyük artışların neden olduğu vergi artışı, toplumu rahatsız edici boyutlara ulaşmıştı. Böyle bir yapılanmada Müslüman aristokrasisi, İran'ın putperest seçkinlerinin ideallerine değer vermeğe başladı. Bu arzu, materyalist kültürün saf bir sembolü olan politik entrikaların yerleşmesini sağladı. Raşid Halifeler döneminin sona ermesiyle Müslümanların orijinal içtenliğinin, samimiyetinin ve hizmet gayretlerinin büyük ölçüde donuklaşmaya yüz tuttuğu açıkça görülebilir. İşte bu değişim, Müslümanların, ruhun isteklerinden daha çok bedeni iştiaq ve arzularıyla ilgilenmelerinin belirgin bir nedeniydi.⁷⁵

Hilâfetin ilk yıllarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan çokeşliliğin diğer bir nedeni, çok kısa bir süre içerisinde Ortadoğu'nun çoğunluğunu fetheden Müslümanların, bu bölgelerde barışı ve düzeni sağlamak amacıyla sayısal güce ihtiyaç duymalarıydı. Müslümanların, geniş coğrafyada hakimiyetlerini sağlayabilme düşüncesi, beraberinde çokeşliliği de getirmişti. Çoğalma isteğiyle, zengin-fakir, bedevi-yerleşik, çadırdaki ve ya sarayda yaşayan her Arap, cariyelere ilâveten dört kadınla yaşamaya başladı. Çoğunluğa ait böyle bir yaşam tarzında kumalarıyla birlikte aynı aileyi paylaşan kadınların eşit toplumsal statüye sahip olmayacakları su götürmez bir gerçektir. Onların en asili, baş hanım muamelesi görürken diğerleri, onun ile evin hizmetçileri arasında bir mevkiye sahiptiler. Böylece Arap aileleri gittikçe genişledi. Emevilerle birlikte hilâfetin her tarafına yayıldılar. Şartlar elverişli olduğu sürece sistem amacına ulaşmış görünüyor. Ancak bu durumun, sosyal gelişmeyi olumsuz yönde etkilediği anlaşılıyor. Bir baba veya annenin, düzinelerce çocuğa eşit sevgi göstermesi imkânsızdı. Üst tabaka ailelerinde her yetişkin çocuk, kardeşlerini kendisine rakip görmekteydi. İçlerinden birisi ölen babasının yerini aldığında, diğerleri ona karşı hemen birlik oluşturmaktaydılar. Emeviler döneminde her seçkin Arab'ın evi âdetâ bir sivil savaş sahnesi sergilemekteydi. Sonuçta nüfusu çoğaltmak amacıyla başvuru poligami, Arap toplumunu dejenere etmişti.⁷⁶ Yayılma dönemlerinde Osmanlı hanedanında görülen kardeş katil ve sürgünlerinin en önemli sebeplerinden biri olarak padişahların çokeşliliği gösterilebilir.

Buraya kadar anlatılanlardan, İslâm toplumlarında poligaminin haddinden fazla yaygınlaşmasında iki önemli etken öne çıkmaktadır. İlki, refah dönemlerinde, ruhun isteklerinden çok bedeni zevklere düşkünlüğün artması. Diğer geniş coğrafyada yaşamak isteyen insanların çoğalma arzusu. Ancak, her iki âminin birbirinden bağımsız olduğunu söyleyemeyiz; çoğalma isteği ve zevke dalma iç içe geçmiş iki güdü halindedir. Gerekli durumların

⁷⁵ Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 215.

⁷⁶ Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 216-217.

dışında yaşanmış yaygın poligami, rasyonel görünümlü çoğalma arzusunun âdeta irrasyonel kılış ve ailedeki birincil ilişkiler gerileme ve çözüme sürecine girmiştir.

Tarihi süreç içerisinde yaşanmaya başlanılan poligam hayat, farklı bir İslâm anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu tür yaşantının “Müslümanları cinsel arzularına aşırı derecede önem verir hale getirdiği” iddia edilseydi belki de çok tepki çekmeyecekti. Ancak, Weber’in “İslâm, özellikle kadınlar, lüksler ve mülkiyet konularında tamamen hazcı (hedonist) bir ruhu kabul eder”⁷⁷ sözünün subjektifliği hemen anlaşılacaktır. Onun, zaman içerisinde Müslümanların uygulamasının tamamen İslami olduğunu zannetmesi, bir hatadır. “Weber’in İslâm’ın bir kurtuluş dini olduğunu inkâr edişi, onun şehvet ve kişisel lüks gibi iki önemli konuda Püriten ve Müslüman kişiliğini karşılaştırmastıyla desteklenir. Püritanizm, cinsel ilişkiyi yeniden üretim için zorunlu bir kötülük olarak ele alır ve evliliği de hayvanî duyguların kurumsal bir meşrulaştırımı olarak değerlendirirken İslâm, kadınları cinsel sömürünün nesnelere olarak kabul etmiştir.” Weber’e göre İslâm’da, ahiret bile askerlerin şehvi cenneti olarak tasvir edilmiştir.⁷⁸ O, bedevilerin, ganimet peşinde koşan savaşçılar olduğunu belirtir. Weber’in bu sınıfa yaklaşımı, tamamen olumsuzdur; onların İslâm’a bağlılıkları ya ganimet beklentisiyle yada askeri tehditlerle sağlanmıştır. Dindar Mekkeliler meşru bir biçimde çileci (ascetic) ahlâk denilebilecek bir şeye bağlanıyorlarken göçebe varlığının oluşturduğu haşin ortam, bu ahlâki telâfi edici bir zevk düşkünlüğünü teşvik ediyordu. İçki ve kadın, bedevi şairlerin gözde konularını oluşturan “iki güzel şey”di.⁷⁹

“Weber, cinsel arzuları tatmin ve ganimet elde etme üzerine şekillendirdiği “askerî güdülerin”, İslâm’ın tek güdüsel dili olduğunu savunuyordu. Oryantalist Bryan Turner, Weber’in bu konudaki yanlışlığını şöyle ortaya koyuyordu:

Weber’in, ilk İslâm’a hâkim olan güdülerini yorumlarken hayli zayıf kaldığı konusunda şüphe yoktur. Economy and Society’nin İslâm ile ilgilenecek paragrafları akla kişisel husumet ve düşmanlık getiriyor. ... Bir İslâm eleştirisi olarak Weber’in sosyolojisi ondokuzuncu yüzyıl ve daha öncesinin bütün ideolojik önyargılarını yansıtır. Avrupa üstünlüğü dönemine kadar İslâm, Hıristiyanlık için başlıca bir askeri ve ahlâki tehdit oluşturuyordu. Çünkü İslâm, Hıristiyanlık inancının güçlü ve etkin bir alternatifi idi. İslâm’ın yayılmasını açıklamak için Hıristiyan teoloji, İslâm’ın başarısını, Müslümanların şiddetinin, şehvete düşkünlüğünün ve hileye başvurmalarının ürünü olduğunu gösteren savunmacı bir kuram geliştirdi. İslâm ve Hıristiyanlık arasındaki ekonomik ve askeri dengenin değişmesiyle İslâm’ın

⁷⁷ Turner, S. Bryan, Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım, çev. Yasin Aktay, Ank.1991, s.25.

⁷⁸ Turner, a.g.e., 185.

⁷⁹ Turner, a.g.e., 54-55.

kötülüğü ile ilgili ortaçağ teorisi de değişti, ama altında yatan tutuculuk ve cinsellik temaları varlığını sürdürdü.⁸⁰

Weber, Hz. Peygamber'e de bildik olumsuz atıfları tekrarlamıştır.⁸¹ Hz. Peygamber'in evliliklerini Weber gibi diğer ondokuzuncu yüzyıl oryantalistlerin çoğunluğunun eleştirdiğini biliyoruz. Bu durum, Peygamber'in büyüklüğüne ve karakterine karşı onların itirazlarından birini oluşturmuştur. İddialarına göre, Hz. Muhammed'in savaş veya başka yollarla elde ettiği kadınlarla yaptığı evlilikler, onun kadınlara düşkünlüğünün bir göstergesidir. Acaba Rasulullah, oryantalistlerin iddia ettiği gibi, kadınlar ve lüks hayat konusunda hedonist bir ahlâk sahibi miydi? O'nun evlilikleri ile birlikte hayatının genel akışı hakkında vasat bilgiye sahip olan herhangi bir kimse Hz. Muhammed'in sağlam karakteri üzerinde asla tereddüde düşmeyecektir. Üstelik, Kitab-ı Mukaddes'te de görüleceği üzere çok kadınla evlilik yapan tek peygamber o değildi.

Evet, Hz. Peygamber hayatı boyunca 11 kadınla evlenmiş, ancak bunlardan ikisi (Hz. Hatice ve Hz. Zeyneb binti Huzeyme) daha önce öldüklerinden, dokuz hanımla birden evlilik hayatını sürdürmüştü. Ama 9 rakamına 3-5 yılda değil, vefatına kadar olan bir zaman içinde ulaşılmıştır. Bunlardan çoğu, dul, çocuklu ve yaşlıdır.⁸² O, yirmi beş yaşında genç bir delikanlı iken kırk yaşlarında bulunan dul Hz. Hatice ile evlenmişti. Bir kimsenin, kendisinden bu kadar yaşlı bir kadınla evli olması, güzel, genç kızlarla poligam evlilikler gerçekleştirebilmesi için mazeret teşkil edebilirdi. Kız çocuklarının diri diri ölüme terkedildiği, kadınların hakir görüldüğü ve sınırsız poligamilerin gerçekleştirildiği Arap toplumunda bu çok basit işti. Hz. Muhammed, risaletle görevlendirilmeden önce onbeş, daha sonra on yıl olmak üzere toplam 25 yıl onunla birlikte yaşadı. Peygamber olduğunda eline daha fazla güç ve imkân geçtiği halde bir başka kadınla evlenmeyi asla düşünmedi. Onunla birlikteyken veya ondan sonra, güzel kadınlar tarafından baştan

⁸⁰ Turner, a.g.e., 186, 187.

⁸¹ Turner, a.g.e., 185.

⁸² Ashab-ı Kiram, kaynaklara göre en fazla dört adıyla evlenebilirken onun dokuz kadınla evliliğiyle ilgili çok yaygın olmayan bir yorumu burada zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Muhammed Hamidullah, Rasulullah'm çeşniliğiyle ilgili şunları söyler: Kur'an-ı Kerim bu noktaya temas etmez. Bizzat Rasuluh'dan gelen hadisler ise, bildiğim kadarıyla bu konuya dair bize bir açıklık temin etmemektedirler. Zevcelerinin sayısını sınırlayan İlahi hüküm, muhtemelen, kendisinin sonuncu nikâhu kıymasından sonra gelmiştir. Eş sayısını sınırlayan âyetin iniş tarihi, yaklaşık olarak hicri 8 veya 9. yıllardır. Oysa onun son nikâhu 7. yıla isabet eder. Eşlerin sayısını sınırlayan Nisa suresinin 3. âyeti indiğinde Rasulullah, eşlerinden her birine, nikâh akdini bozucu kararları bizzat almalarını ve buna rağmen kendilerinin geçimlerini temin edeceğini ifade etmiştir. Ancak, bu teklifi eşlerinden hiçbirisi kabul etmeyince Hz. Peygamber Ahzab suresinin 51 ve 52. Âyetlerine göre evlilik ilişkilerini sadece dört hanımla sınırlamış, diğerleri ile evlilik ilişkileri kesilmiş, fakat onlar da hukuki yönden Rasulullah'm hanımı olma statüsünü korumuşlardır. (Bkz., Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamderi, Çev. M. Said Mutlu, Salih Tuğ, c.II, İst. 1980, s.719 vd.) Yaptığımız araştırma sonucunda, Hamidullah'm bu görüşünün zayıf rivayetlere dayandığı görüldü. Geçerli görüşe göre Rasulullah, eşlerinden hiçbirisiyle fiili olmaksızın sadece hukuki olarak evlilik hayatını sürdürmemiştir. Bkz., Hamdi Yazır, Hak Dini, Kur'an Dili, VI/ 3914; Davudoğlu Ahmed, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, c.VII, İst.1977, s.404.

çıkarıldığını bildiren tek bir belge mevcut değildir. Bu süre zarfında tesettür âyeti inmediğinden, kadınlar tam örtülü de değillerdi. Buna rağmen ellili yaşlara girmiş bir kimsenin, aniden cinsel zevklere dalması imkânsız görünüyor.⁸³

Hız. Muhammed, ikinci evliliğini Hız.Hatice'nin vefatından sonra 54 yaşında iken Sevde bt. Zem'a ile gerçekleştirmişti. O sırada Hız Aişe ile nişanlıydı. Sevde, ellisini aşmış, himayeye muhtaç yaşlı bir duldu. Kendine yardım elini uzatabilecek ya da evlenebilecek kimse olmadığını gördüğü için Rasullullah'a yaptığı evlilik teklifi kabul görerek evlendiler. Bundan birkaç sene sonra da Hız. Aişe ile evlenmişti. Aişe, onun bakire olarak evlendiği tek eşiydi. Eşler çoğalmaya başlayınca Sevde, nöbetini bu genç hanıma başışlamış, "Hız. Peygamber'in nikâhlısı olarak kalmak bana kâfi" demişti.⁸⁴

Eğer o, doğubilimcilerinin iddia ettikleri gibi, kadınlara çok düşkün olsaydı, çocuk yapabilme imkânı bulunmayan kadınlarla evlenir miydi? Birlikte yaşadığı kadınlardan sadece Mariye, kendisi altmış yaşında iken bir çocuk verebilmişti. Diğer çocukları, tekeşli yaşadığı Hız. Hatice'den dünyaya gelmişti.⁸⁵

Rasullullah'ın evliliklerini tek tek anlatarak konuyu uzatmak istemiyoruz. Sonuç olarak onun evliliklerinin sosyal, siyasi, hukuki ve himayeye yönelik sebeplerinin de olduğunu söylemekle yetinebiliriz. Toplam dokuz-on yıl kadar çokeşli hayat süren Hız. Peygamber, zaman zaman hanımlarının kıskançlığından kaynaklanan üzücü olaylarla da karşılaşabilmekteydi.

E-OSMANLILARDA POLİGAMİ

1. Tartışmalar

Taaddüdü zevcat olgusu, kadın haklarının büyük ölçüde sorgulanmaya başladığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinde tartışılmaya başlanmıştır. Tanınmış din bilginleri ve edebiyatçılardan, sorunu, tek taraflı -yanında ya da karşısında – ele alanlarla birlikte, sağduyuyu izleyerek oldukça objektif kalabilenler de var.

1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnameşi komisyonuna başkanlık yapan Mahmud Es'ad (1855-1918) ile Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım (1862-1936) arasında ilginç bir poligami tartışması geçmiştir. Fonksiyonalist yaklaşım sergileyen Mahmud Esad'a göre bu tür evliliğin, fuhşu önleyen iki

⁸³ Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 210.

⁸⁴ Ebu Rıdvan M. Sadık Vıcdani, Hız. Muhammed Niçin Çok Evlendi, Haz. Ahmet Karadut, D.İ.B.Y., 1991, Ank. s.51-52.

⁸⁵ Sayyid Matlub Husayn, a.g.e., 210.

özelliği vardır: Birincisi, kadınların, erken yaşlarda menopoza (son âdet kanaması) girerek fonksiyonlarının bir kısmını yitirmesi, kocalarının başka kadınlarla nikâhsız yaşamalarına yolaçabilir.

Acaba kadınlarda belli dönemlerde ortaya çıkan değişimler, böyle bir izah tarzını haklı çıkarabilir mi? Bunu cevaplandırabilmek için kadınların biyolojik ve ruhsal yapıları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Kadın hastalıkları hekimi Prof.Dr.Kâzım Arısan'a göre menopoz dönemi, kadın yaşamında önemli değişimler hasıl etmektedir.⁸⁶ Ama bütün bunlar poligamiyi zorunlu kılacak gerekçeler olamaz. Çünkü böyle bir yapıda da kadın, doğurganlık faaliyetinin dışında, fonksiyonlarını yerine getirebilmektedir. Üstelik, bu yaşlardan itibaren erkeklerin de biyolojik yapı ve cinsel arzularında gerilemenin olduğu açıktır.

İkincisi, Kadınların erkeklerden genellikle daha erken yaşlarda ergenliğe ulaşması nedeniyle evlilik çağındaki kadın adedinin erkeklerden fazlalığı dengesizlik oluşturmaktadır. Bu da, müellife göre çokeşliliğin geçersiz olduğu toplumlarda fuhşu artırmaktadır. O, bu hususta aykırı düşünen çağdaşlarından hiçbirisinin tek eşli olmadığını, onların kadınlara hoş görünmek gayreti içinde bulduklarını, bununla birlikte umumbhane açılmasında sakınca görmediklerini⁸⁷ ileri sürer.

Adı geçen yazarın görüşlerine karşı, **Fatma Aliye'nin** itirazı, İslâm âleminde çokeşliliğe karşı yükselen belki de ilk kadın sesi idi.⁸⁸ Görüşlerinin

⁸⁶ Arısan, bu dönemin kadın hayatındaki etkisini şöyle izah etmektedir: Menopozla birlikte fiziksel ve psikik yapıda değişimler başgösterir. Kadınların %50'sinde kilo alma eğilimi başlar. Çocukların yuvadan ayrılması, daha az aktif bir yaşamın başlaması, görev ve sorumluluğun azalması gibi sosyal çevrede gelişen köklü değişimler, bazı kadınları derinden etkileyebilir. "Çalışma isteğinde azalma, dikkat dağılması, unutkanlık, entellektüel başarıda daralma ve gerileme, cinsel ve sosyal bağlarda başlayan kopmalarla yalnızlığa ve yaşlanmaya doğru gidiş korkusu, bazı kadınlarda ruhsal çalkantılara yol açabilir. Hırçınlık, uykusuzluk, halta depresyonlara ve anti sosyal davranışlara kadar varabilen, karakter değişimlerine rastlanabilir." Kadınlığın, anneliğinin, ailevi sorumlulukların yitirildiğine, sosyal bağların koptuğuna inanan ve yalnızlık korkusuna kapılanlarda, şikâyetler daha da artmaktadır. Ruhsal gerilimlerin ortaya çıkışında, kimlik yapısının, kültür ve inançların ve çevre şartlarının rolleri vardır. Sosyal statüsü sağlam olanlar, spor yaparak yaşlılığı geciktirenler, kendilerini meslek ve hobilerine verenler, çevresi ile tam bir uyum içinde yaşayanlar, mutlu bir evlilik yapanlar, manevi değerlere bağlananlar, her türlü zorlukları hoşgörü ile karşılayanlar ve yaşlılığa kendini hazırlayabilenlerde bu dönem çok rahat ve şikâyetsiz geçmektedir. Cinsel olgunluk dönemi 42-43 yaşına kadar devam ederken yaşlılık 60 civarında başlar. Menopoz ise ortalama 50,8 yaşında görülür. Bkz., Arısan, Kâzım, Kadın Hastalıkları (Jinekoloji), 1983, İst., s.110, 114, 119.

⁸⁷ Mahmud Esad, Taadüd-ü Zevcat, Kostantınıyye, Malûmat Kütübhanesi, 1316/1899, s.24-29.

⁸⁸ Fatma Aliye, "İslâmiyette çok evliliğe verilen izin, medeni dünyada ne kadar lüzumlu olabileceği hususu ispat olunmalı" dedikten sonra, İkinci Halife Hz. Ömer'in çok eşliliği yasaklayıcı ilginç bir uygulamasını anlatarak; "İslâm ordusuyla Akka taraflarında bulunan Ebu Ubeyde'nin izin mektubuna cevaben Hz. Ömer için 'Asakir-i İslâmiyeden bazıların Rum kızlarıyla evlenmek istediklerini söylüyorsun. Hicazda haremî (eşi) olmayanlara bunun için müsaade edebilirsin. Hicazda haremî bulunanların odalık almalarına gayret etmelisin' diye yazmıştı?" sorusunu yönelttikten sonra seçkin ve karizmatik şahsiyetlerin çok evliliklerine dair bilinçaltındaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

" Hz.Ömer'in birkaç zevcesi vardı, zira o halifeydi. Herkes onun gibi olamazdı. Kadınlar kendileri, o kadar büyük bir şerefi yalnız bir kadına çok görürlerdi. Onlar kendi hüsn-ü rızalarıyla o hususta taaddüd-ü zevcatı arzu ederlerdi. Hz.Peygamber gibi o da kimseyi zorla almadı. Hz.Resül, gençliğini bir zevce ile imrar eyleyip (sürdürüp) sonra dokuz haremî bulunması, ezvacı mutahharatın o şerefe nail edilmeleri için değil midir? Şayan-ı mükâfat olan o muhadderât-ı İslâmî nail-i mükâfat için olduğunda

tümü ele alındığında, çokeşliliği kabüllemiş görünmekle birlikte kurumu sorgulaması ve 'İslâmiyette taaddüd-i zevcata karşı talak da bulunduğundan çok eşliliğin kadınlara cebri bir zulüm olamayacağı ve kadın ortak istemediği halde oturmayıp diğer biriyle tezevvüç edebileceği'ni⁸⁹ ileri sürerek kuma istemeyen kadınların boşanma hakkının olduğunu vurgulaması dikkate değerdir. Kuşkusuz o burada, kadınların isteği üzerine gerçekleştirilen muhalâayı kastediyor olmalıdır. Biraz sonra anlatacağımız olay bununla ilgili olduğu için, muhalâa ile ilgili malûmatı aşağıda vereceğiz.

İslâm dininin zinaya öngördüğü ağır cezalara müteakabil, taaddüd-ü zevcata cevaz verdiğini ileri süren⁹⁰ meşhur edebiyatçı Ahmet Midhat Efendi (1844-1912) insanlarla güvercin, bülbül benzeri kuşları kıyaslayarak; 'güvercin, bülbül vb. kuşların dişilerinin kuluçkalık haline iştirak ettikleri için tekeşli olduklarını, insanlar da tekeşli olsalardı sözkonusu kuşlar gibi kadının doğum, nifas, süt emzirme halleriyle erkeğin de hem hal olması lâzım gelirdi'⁹¹ diyerek mantık hatasına düşmektedir. Çünkü, doğru ve mantıklı bir benzetmede tarafların aynı cinsten olması gerekir.

Celal Nuri (1870-1918) tarafından lâik ve radikal bir anlayışla 1331/1915 tarihinde kaleme alınan 'Kadınlarmız'da konuyla ilgili oldukça farklı bir yaklaşım sergilenmektedir. O, İslâmiyetin tekeşli aile yapısını öngördüğünü ileri sürdükten sonra toplumda ki çok az sayıdaki uygulama için de Halife'nin, -küçük bir geçiş dönemi ve zorunlulukların dışında- yasaklama getirmesini teklif eder.⁹²

---

elbette şüphe yoktur. Hz. Fatma'nın üzerine Hz. Ali'ye kız vermeye kalkıştıklarında Cenab-ı Resûl'ün, 'Fatma benden bir lâhm-ı paderid (et parçasıdır). Onu gücendiren beni gücendirir' diye buyurması, Hz. Ali'nin, Hz. Fatma hayatta iken hiçbir kadın almayıp onun vefatından sonra birkaç harem alması da onun Peygamber kızı bulunduğu ve sair kadınlara kıyas olunamayacağı için değil midir? Hz. Ömer'in o kadar haremli varken pek küçük sinde (yaşta) bulunan Hz. Fatma'nın kerimesi Hz. Zeyneb'i, babası Ali'den istediğinde, 'pek küçüktür ya Ömer' cevabına karşı: 'maksadım Beyt-i Resûl'e karışmaktır ya Ali' diyerek Zeyneb'i tezevvüç eylemesi gibi şeyler hep o türlü büyüklerle mahsus olan şeylerdendir ki herkes bunlarla bir olamaz. Bunlarda, taaddüd-ü zevcattan maksat başkadır.' Bkz., Fatma Aliye, Mahmud Esad, Taaddüd-i Zevcat, Zeyl, Kostantınyeye, Malûmat Kütübhanesi, 1317/1901, s.10-13.

⁸⁹ Fatma Aliye, a.g.e., 16-19.

⁹⁰ Bkz., Ahmed Midhat, Pariste Bir Türk, İst.1283, s.160.

⁹¹ Ahmed Midhat, Jön-Türk, İst, 1285, s.66-67.

⁹² "Halife zaten din gereği bu gibi buyruklar ve yasaklar koymakla görevli olduğundan, çokeşliği yasaklamada yetkilidir." Tıpkı faizde olduğu gibi... Ticari ve ekonomik faiz ve kazançtan pay ile tefecilik arasında büyük bir fark olduğu bilginlerce kavrandığından, "Yüce İslâm Halifesi yüzde dokuza dek faizi olur sayms, buna ilişkin "Faiz Tüzüğü" (Mürabaha Nizamnamesi) kutlu ve parlak sultan tuğrasıyla süslenmiş ve yargıçlar ona göre işlem yapmışlardır. Devlet resmen faiz alıp veriyor. Bütün bu işlemlerde yüce Şeyhülislam'ın imzası vardır." Çokeşliğe karşı oldukça eleştirel bir tavır sergileyen Celâl Nuri yine de açık kapı bırakılması düşüncesindedir: "Olsa olsa gerçek gereksinim durumunda bir başka kadın almağa izin verilebilir. Örneğin bir kimse karısından memnun olur, ama bu kadın karlık görevini yerine getiremezse, o zaman onun hatırı kınlanmak ve kocanın da haklarını korumak için bir izin verilebilir. İşte bu kadar!.." Bkz., Celâl Nuri, Kadınlarmız, Osmanlıcadan aktaran, Prof.Dr.Özer Ozankaya, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1993, s.93-95.

Benzeri uygulamaların II. Halife Hz. Ömer tarafından gerçekleştirildiğini biliyoruz. Hz. Ömer'in Ulülemir sıfatıyla, boşanma, müellefe-i kulüb ve evlenme gibi konularda oldukça radikal kararlar aldığı bilinmektedir. Onlardan bir tanesi de Hz.Huzeyfe b. el-Yaman ile ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de, Müslüman erkeklerin ehli kitap kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmesine rağmen Hz.Ömer Medain valisi Huzeyfe'den, Yahudi

Aslında, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin düzenlenmesinden önce, İslâmcılar, Batıcılar ve Türkçüler arasında konuyla ilgili yoğun tartışmalar geçmiştir. Komisyonda yer alan Türkçülerden **Mansurizade Said**, -Batılı fikirleriyle dikkat çeken Celâl Nuri gibi- Sultanın poligamiyi yasaklamasının veya birinci hanımın rızasına bağlamak gibi bazı kayıtlarla sınırlamasının mümkün olduğunu ileri sürüyordu. Sonuçta, Mahmud Esad, ve Ahmed Naim'in ısrarıyla taaddüd-i zevcat yasaklanmamakla birlikte önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. 1917 tarihli Kararname, poligamiye makul bir sınır getirebilmek gayesiyle, Hanbeli mezhebinin kabul ettiği bir imkândan yararlanarak kadının, nikâh akdi esnasında kocasının evlilik boyunca monogam kalması şartını ileri sürebileceğini benimsemiştir.⁹³ Böyle bir şart Hanefiler'e göre geçerli sayılmadığı halde, Hanbelilerde bağlayıcı kabul edilmektedir.⁹⁴ Çağdaş araştırmacı **Muhammed Hamidullah ise**, bu görüşün, -Hanbelilere ait oluşunu zikretmeksizin- tüm Müslümanlar için bağlayıcı olduğunu belirtir.⁹⁵

2. Uygulamalar

Nikâh akdinde kadın tarafından ileri sürülebilecek şart ile ilgili her hangi bir uygulamaya rastlamayıpımız çok doğal kabul edilmelidir. Bu tartışmaların son döneme ait olmasının yanısıra, Osmanlı kanunları büyük ölçüde Hanefi mezhebinin esaslarına göre şekillenmişti. Üstelik, ondokuzuncu asrın ilk yarısına gelinceye değin, taaddüd-i zevcat önemli bir sorun olarak da görülmemekteydi.

Yazılıp çizilenlere bakılırsa, doğrusu poligaminin, önceki dönemlerde de çok yaygın uygulama alanı bulduğu söylenemez. Daha XVI. asırda bir Batılı gezgin, "Türklerde çokeşliliğe karşı bir tikslenmeyle birlikte temiz bir aile yaşamı" gözlemlemiştir.⁹⁶ Çokeşli bir yaşamın kaçınılmaz zorluklarına ilâveten bunu hoş karşılamayan toplumsal baskılar da vardı. Bilhassa genç kızlar için evli bir erkekle evlenmek, çaresizlikler sonucu gerçekleştirilebilecek bir evlilik türüydü. 1631 tarihli Harput siciline kayıtlı iki belge bunun ilginç örneğidir. 181/4(1) no'lu Harput sicilinde Sefer oğlu Hacı Mustafa, kızı

---

kansını boşamasını istemiştir. "Halife'nin bu yöndeki emrini yerine getirmeden önce Huzeyfe, kendisine bir mektup yazarak ehli-i kitap kadınlarıyla evlenmenin helâl mi, haram mı olduğunu bildirmesini, aksi takdirde kansını boşamıyacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Hz.Ömer, "Hayır, bu evlilik helâldir; fakat ecebi kadımlar tatlı dilli olup aldatıcıdırlar; şayet siz, onlarla evliliği kabul ederseniz, bu kadınlar sizin karlarınıza üstün gelirler" diye karşılık vermiştir. Huzeyfe de kansını boşamıştır.Fayda, Mustafa, Hz.Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. İst.1989, s.177.

⁹³ "Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc ve şart muteberdir." Madde:38. Bkz., Aydın, M.Akif, İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst. 1985, s.249.

⁹⁴ Aydın, a.g.e., 192.

⁹⁵ Hamidullah, İslâm Peygamberi, 2/719-720.

⁹⁶ Caporal, Bernard, Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, (1919-1970), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank.1982, (J. Palerne, Peregrinations, Lyon, 1606, s.96) naklen, s.128.

Fatma'nın, Mevlüd isimli şahısla birkaç senedir nişanlı olduğunu ancak Mevlüd, bu süre zarfında başka bir kadınla evlendiği halde Fatma'yı da alacağını söylediğini beyan etmiştir. Fatma ise şahitlerle birlikte kapısına gelen mahkeme görevlisine feryad-ü figan ederek, "Babam eteğimi çalıya bend etmiştir (bağlamıştır). Ben kendi başıma vekilim. Beni nikâhlamaya kimse vekilim değildir, Mevlüd'e varmazam. Dostlardan ve akrabalardan selâmı almışım, kesmişim. Bu husus için Karabaş Mehmed'i kendime vekil eyledim. Ben kime rıza gösterirsem beni onunla nikâh eyleyecek" diye redderek nişanı bozmuştur. Belge adı geçen Hacı Mustafa kızı Fatma'nın, babasını atlayıp evlilik işlemlerini yürütmek üzere Karabaş Mehmed'i kendisine vekil tayin etmesi oldukça anlamlıdır.

Yine aynı tarihli bir başka belgede "bir avreti dahi vardır, kuma üzerine varmazam" diyerek ikinci eş olmayı reddeden Şahiye isimli genç kızın onurlu başkaldırışı anlatılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Şahiye, evleneceği şahsı hiç tanımadan nişan hediyesi olarak 14 krş değerindeki bir beygir karşılığında babasının isteğiyle (muhtemelen baskısıyla) evli bir erkekle nişanlanmış; gerçeği öğrendiğinde hediye iade ederek ikinci eş olmayı kabul etmemiştir.⁹⁷

Genç kızların duyarlılıklarına ilâveten, bilhassa varlıklı kadınlar da üzerlerine kuma getirilmesini şiddetle reddediyorlardı. Bursa'ya göre daha muhafazakâr görümlü Kayseri, Harput gibi iç Anadolu vilâyetlerinde bile kadınlar aileye kuma getirilmesini kabul etmiyor ve bundan dolayı kocalarından boşanma talebinde bulunabiliyorlardı. 1546 tarihli Kayseri sicilinde geçtiği üzere, varlıklı olduğu anlaşılan Bağdat isimli kadının, mahkemede; "kocam Hızır Bâli benim üzerime bir kızla evlenmiştir. Ben üzerime evlenmeyi kabul etmem, beni boşasın" tepkisine karşılık kocasının, "acizlik getirürse talâkun satun alsun" teklifi üzerine, bir ileğen, bir sini, sahip olduğu bağlarının yarısı ve mehri müeccelinin tamamı karşılığında hul yoluyla boşanma imkânını elde etmesi⁹⁸ ilginçtir.

Bu tür olaylara Batı kentlerinde, en azından Bursa'da, rastlanılmaması, genç kızların, oralarda, evli erkeklerle evlenmeye zorlanmadıklarının bir göstergesidir.

Bursa arşivine ait C 94/666 no'lu mahkeme defterinin 66 ve 67. Sayfalarında 1876 yılında yaşanmış ilginç olay, karısının üzerine evlenmeye kalkan birinin başına gelenleri gözler önüne seren bir ibret vasıkasıdır.

Ahmed Daî mahallesi sakinelerinden Şerife Emine Hanım, olayın en önemli kahramanıdır. İsmi sonundaki "Hanım" ünvanı, sosyal statüsünün yüksekliğine işaret etmektedir. "Hanım", "hatun", "kadın" gibi sıfatlar, sadece yüksek tabaka kadınlarında unvan olarak kullanılmaktadır. "Hanım" sözcüğünün, Türk hükümdarlarına verilen "han" ünvanından türetildiğini

⁹⁷ Şer'îye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c.I, İst.1988, s.263.

⁹⁸ Şer'îye Sicilleri, Kayseri 4 (132) no'lu sicil, s.282.

hatırlarsak, kelimenin ihtiva ettiği mana zenginliği, saygınlık ve zerafet ifadesi kendiliğinden ortaya çıkar. Üstelik bu hanım bir *seyyide* idi. Osmanlı'da bir kadının iki isiminden birincisi *Şerife* ile başlarsa bu, onun Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini gösteriyordu. Erkeklerde ise bunu *Seyyid* ünvanı belirtiyordu.

Şerife Emine Hanım, toplumdaki ender zengin kadınlardan biri... Aslına bakılırsa, döneminde, onun kadar zengin olan erkek sayısı da fazla değildi. Neleri yoktu ki... Değerli ev eşyaları ve mücevheratının dışında, Kayan (belgede 'Kaygan' yazılı) çarşısında bir aktar ('attar' yazılı) dükkânı, Alaşar köyünde tarlaları, muhtelif yerlerde dut bahçeleri, bağları, hayvanları vs... Menkul-gayrimenkul tüm mal varlığını elinde bulunduruyordu. "**Karı-koca arasında teklif mi olurmuş?**" safdilliliğiyle bunları kocasına bağışlamamıştı. Mülkiyeti kendine ait olmakla beraber bunların işletmesini kendi isteğiyle kocası **Mehmet Tahir Efendi**'ye bırakmıştı.

Varlıklı kadınlarla evli birçok erkeğin yaptığı gibi, Mehmet Tahir Efendi de, hanımın elini sıcak sudan soğuk suya değdirmeden, işleri idare ediyor ve bir bey gibi geçinip gidiyordu. Hatta bir ara Hac mevsiminde Mekke'ye giderek 'efendi' ünvanına 'hacı' sıfatını da ilâve etmişti. Ama hep böyle sürüp gitmedi. Hanım yaşlanmaya başlamış, Hacı efendi de bir hayli zenginleşmişti... Bu yüzden o, ikinci evliliğini gerçekleştirme istiyordu. Çok geçmeden başka mahalleden genç bir hanımla nikâhlandı. Aslında pek iyi yapmamıştı, "**kırkıktan sonra azanı teneşir paklar**" misali, ikinci evlilik ona oldukça pahalıya patladı.

Şerife Emine Hanım olayı duyunca, soluğu doğru mahkemede alır ve Kayan'daki aktar dükkânı da dahil, mülkiyetinde bulunan çeşitli mal varlıklarını o zamana kadar işletmesinden dolayı kocasına tam 33.300 kuruşluk alacak listesi ibraz eder.

Şerife Emine Hanım, daha sonra tekrar mahkemeye gelerek nedendir bilinmez, bu defa kocasındaki tüm alacağından vazgeçtiğini bildirir. Muhtemelen başka bir ihtimalin daha kârlı olduğunu düşünmüştür. İsteseydi evliliğe son vermek ister ve boşanma davası açabilirdi. İslâm hukukuna göre kadın, mehir, nafaka gibi eşinin kendisine vermekle yükümlü olduğu bazı haklarından vazgeçtiği takdirde, artık çekilmez bulduğu evliliğe dilerse son verebilir. O, **muhalâa** denilen bu boşanma şeklini pek kârlı görmemiş olacak ki, kocasının üstüne nafaka davası açar. Gerekçesi, bir başkasıyla evlenen kocasının kendisini terketmesi ve nafakasını temin etmemesidir. Çok zengin bir kadın olduğu halde nafaka talebinde bulunması ilginç... Ancak İslâm hukukuna göre kadın, ne kadar zengin olursa olsun, kadının ve ailenin geçim yükümlülüğü erkeğe aittir. Kadın, dilerse evin maişetine katkıda bulunabilir. Söz konusu hanım da bu hakkından yararlanmak istemiştir. Üstelik bundan hayli kazançlı çıkmıştır. Böyle durumlarda hâkimin belirlediği miktarın, kadının sosyo-ekonomik konumuna uygun olması gerekir. Nitekim hâkim,

Mehmet Tahir Efendi'nin, eşine aylık 200 kuruş nafaka ödemesi gerektiğine karar verir. Bu da ayda yaklaşık altı koyun parası demektir.

Böylece bir gerçek daha ortaya çıkmıştı. Sosyo-ekonomik açıdan iyi bir konumda olan bir kadın ikinci eş olmayı istememiştir. Bu olayda da görülebileceği gibi poligami özel durumları gerektirmektedir. Bunun dışındaki bir uygulama genellikle erkeklere çok pahalıya mal olmaktadır. Sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan kocasına denk ya da ondan daha yüksek konumda olan bir kadın, hiçbir neden yokken normal şartlar altında ikinci bir eş olmayı kabullenemez.⁹⁹ Demek ki, evlenmelerde gözetilmesi gereken sosyo-kültürel ve ekonomik denklik (kefaet), tali bir eş olmayı caydırıcı bir unsurdur. Buna dikkat etmeyen erkekleri bekleyen tehlikeler olabileceği gibi, kendinden çok zengin bir erkekle evlenmek isteyen kadınlar da bu riski göze almalılar.

Belgelere yansıyan Osmanlı uygulamaları, herhangi bir sebep (kadınlık görevini engelleyici kusur ya da müzmin hastalık) yokken çokeşliliğin Osmanlı kadınları için katlanılması çok zor bir yaşam türü olduğunu ortaya koymaktadır. Nefsani arzuları için böyle bir evlilik gerçekleştirmek isteyen erkeklerden, eşler arasında adaleti ve eşitliği uygulamak bir tarafa, ikinci eşi daha alır almaz birincisine zulmedenler de çıkıyordu. 20 Cumadiye'l-ülâ 1013/1604 tarihli belgede hikâye edilen Hacı Hasan kızı Fatma, gözde karısı ile bir başka yere giden kocası Ali oğlu Hacı Mehmed tarafından dört-beş gündür evinde aç-susuz hapsedilmiş bir kadındır. Zavallı kadının dış kapısı kilitli olduğundan şikâyeti ancak, Anarlı mahallesi sakinlerinden babası Hıdır oğlu Hacı Hasan tarafından mahkemeye ulaştırılabilmektedir. Hacı Hasan'ın, "Zikrolunan evin dış kapısını kilitleyip yiyecek ve içeceğini (me'ûnet-i me'kûlât) göndermediğinden maada beni de vermektен menediyor. Şer'i mahkemeden adam gönderilip keşfolunmasını talep ederim" " başvurusu üzerine mahkeme belgede isimleri geçen birkaç kişilik keşif grubunu oraya göndermiştir. Keyfiyet-i hal civardan sorulduğunda, gerçekten Hacı Mehmed'in, üç-dört günden beri diğer karısıyla başka bir yere gittiği ve Fatma'yı işbu evin içinde hapsedip yiyecek ve içeceğini vermediğinden maada eza-cefa dahi ettiği anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Olayın sonucu hakkında belgede bir açıklama görülmemekle beraber durumun vehameti ortadır. Böyle durumlarda mahkeme kadına boşanma hakkı tanıdığı gibi, şayet Hacı Mehmed bulunabilirse kadının isteği üzerine nafaka da terettüp ettirebilirdi. Olaya adı karışan tarafların üst tabakaya mensup oluşları da üzerinde durmaya değer bir görünüm arz etmektedir. Hem birinci eş, hem

⁹⁹ 1986 yılında Bursa'da, aynı zamanda meslektaşı olan eşiyile birlikte karşılaştığım genç bir Suudi mühendis bana: "Suudi Arabistan'da kadınların eğitim düzeyleri arttıkça poligam evliliklerin sayısının azaldığını, bu konuda yarı-şaka eşine takıldığında onun, 'ya beni, ya da onu tercih etmelisin' diyerek kesinlikle kabul etmediğini" anlatmıştı. Uludağ Üniv.İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören Mısırlı bir doktora öğrencisi de ülkesinde çok eşliliğin %2-3 olduğunu söylemektedir.

¹⁰⁰ Bursa Şer'iyecisi Sicili B 20/209 64b.

de onun üstüne evlenen kocası hacı çocukları. 17. asrın başında hacca gidebilmek, ancak mali imkânları standartların üstünde olanların gerçekleştirebileceği bir farize idi.

Mahkemeye intikal eden poligami örneklerini daha da çoğaltmak hem gereksiz, hem de az uygulama alanı bulduğu için çok fazla örneğe de sahip değiliz. Arşivlere istinaden muhtelif dönemlerdeki Bursa toplumuna yönelik araştırmaların¹⁰¹ hemen hepsi, çok küçük oranda (%1-2) poligaminin gerçekleştiğini gösteriyor. Bununla birlikte, 1545-1659 tarihleri arasında Edirne’li üst düzey görevlilere yönelik bir araştırmada çökeşlilik oranı %7,3¹⁰²; 18.asrın başlarında Ankara’da ise %12¹⁰³ olduğu gözlenmiştir. Edirne’deki üst düzey ailelerine ya da tipik bir Orta Anadolu şehri niteliğindeki Ankara’ya ait artış eğilimini dikkate almaz isek, oranlardaki düşüklüğün nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kuran-ı Kerim, eşler arasında adalet sağlanamayacaksa tek kadınla yetinilmesini ve tekeşlilikleri tavsiye ederken diğer taraftan İslâm’ın, eşlerine iyi muamele etmesi, geçimini sağlaması konusunda erkeğe yüklediği sorumlulukların, birden fazla kadınla evlenmeyi zorlaştırdığı söylenebilir.

2. Bu, bir ticaret merkezi konumundaki Bursa’daki gelişmiş kadın haklarının bir neticesi olabileceği gibi, toplumun –kadın- erkek- böyle bir yaşam tarzını hoş karşılamayıştan kaynaklandığı şeklinde de yorumlanabilir. “**Düzen (iki kadın) olan evde düzen olmaz**” Türk atasözü ile “**İki anneli kuzu süten, iki ayallı (eşli) adam bittten ölür**” Türkmen atasözü buna işaret etmektedir.

3. Osmanlı’da çok yaygın olarak uygulandığını tespit ettiğimiz, müesseseleşmiş geçici evlâtlık ve îcar-ı sağır¹⁰⁴, başka bir sebep olabilir. Bununla ilgili epey sicil kaydının bulunması ve koruyucu aileyi, çoğunlukla varlıkların üstlenmesi, çocuksuz birçok insanın bu kanalla, geçici de olsa, çocuk edinme imkânını elde ettiği için, poligamiye gerek duymaması olabileceğini akla getirmektedir.

4. Kesin olmamakla birlikte, içgüveylığın kabul edilmiş bir kurum olmasının, önemli rol oynadığı düşünülebilir. Erkek çocuğu olmayan aileler için içgüveylık, alternatif çözüm şekli olarak görülmüş olabilir. Nitekim, nedeni belirtilmemekle beraber bir adet içgüveylık belgesi, erkeğin, eşinin evinde iskân ettiğini (patrilocal) göstermektedir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Araştırmalarla ilgili olarak bkz., Kurt, Abdurrahman, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876).U.Üniv.Basımevi Bursa, 1998, s.87.

¹⁰² Barkan, Ö.Lütfi, “Edirne Askeri Kassamna Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, I:Belgeler, c.III, S.5-6, 1966, s.13.

¹⁰³ Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, Belleten, c.LTV. S.211, (Aralık 1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank.1991, s.950.

¹⁰⁴ Adı geçen uygulamalar için bkz., Kurt, a.g.e., 71-82.

¹⁰⁵ Bursa Şer’iye Sicili, C 94/666 24b.

Tüm bunlara karşın poligamiye başvurulmasının nedenlerini de şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu tür evliliğe başvurulmasının bir nedeni, - Ortalama 11 yılda bir meydana gelen büyük harpler, dışarıda ağır ve kötü koşullarda çalışmanın doğurduğu yıpranma ve hastalıklarla artan erkek ölümlerine karşılık- belirli yaş gruplarındaki evlenilebilecek kadın sayısının fazlalığıdır.¹⁰⁶

Geleneksel yapı, bekâr yaşamlarını uygun bulmadığından, genç dulların hemen evlenmesini öngörüyordu. Özellikle savaşlar sonrasında, doğal olarak çoğalan dul kadın nüfusu için üç ihtimalli yaşam biçimi sözkonusudur.

a) Hiçbir erkekle ilişkiye girmeden sürekli bekâr hayatı yaşamak... Böyleleri her zaman görülebilir. Nitekim, yetimlerine daha iyi bakabilmek amacıyla evlenmeyen dul kadınlar hakkında Rasulullah (s.a.v.); “Ben ve (darlıktan) yanakları moraran kadın –Kocadan dul kalıp çocuğuna sabreden (evlenmeyen) kadın- Cennette şu iki (parmak) gibi birbirimize yakınız”¹⁰⁷ buyurarak yetimi bulunan dul kadınların evlenmemesini âdeta teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

b) Bekâr bir erkekle evlenemediğinde –erkek ve kadın nüfusu arasındaki denge erkeğin aleyhine bozulduğu anlarda bu zorlaşabilir- evli bir erkekle nikâhlanmayı kabul etmek.

c) Her iki yaşam biçiminin dışında daha farklı bir yol benimseyerek cinsel ihtiyaçlarını evlilik dışı ilişkilerden karşılamak... İşte İslâm dininin onay vermediği yaşam tarzı budur.

Birçok çağdaş demokratik toplum, ikinci ve üçüncü seçeneğin (b ve c) uygulanmasını resmen yasaklamakla birlikte çoğu kez bunları, şikâyet vukubulmadıkça görmezlikten gelmektedir.

¹⁰⁶ İlgili dönemde, hem Müslüman toplumda (%53,6 erkek çocuk, %46,4 kız çocuk), hem de Gayrimüslimlerde (%52,7 erkek çocuk, %47,2 kız çocuk) erkek çocuk sayısı, kızlardan fazla olmasına rağmen, ileri yaşlarda oran tersine dönerek, hayatta kalan kadın sayısı artmaktadır. Müslümanlarda ölen bir şahsın hayatta kalan baba sayısı 54 (%25,1), anne sayısı 136 (%74,9); Gayrimüslimlerde ise, baba sayısı 33 (%23,3) iken anne sayısı, 77 (%76,7)'dir. (Bkz., Kurt, a.g.e., 90-92.)

Günümüzde, erkeklerin lehine açıkça bir artış eğilimi görülse de kadınların ortalama yaşam süresi erkeklere göre çok daha yüksek. İstatistiklere göre Türkiye’de erkeklerin ortalama yaşam süresi 66,5 iken bu kadınlarda 71,7’dir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kuşkusuz, süre daha da artmaktadır. Yapılan araştırmalar alt yapısı düzgün, temiz yaşam koşullarının sunulduğu yerlerde ömrün uzadığını kanıtlarla ortaya koyuyor. Eğitim düzeyinin artması, bilinçli beslenme, düzenli bir yaşam ve sağlıklı iş koşullarını da beraberinde getiriyor. Bu, yaşam standardı kadar yaşam süresini de etkiliyor. Kadınların uzun ömürlü oluşu ise, fizyolojik özelliklerinden de kaynaklanıyor. Araştırmalar, kadınların sigara, içki ve benzeri bağımlılık kazandıran maddelere daha az bağımlı olduklarını ortaya koyuyor. Erkekler iş hayatında kadınlardan daha çok yer almaktadır. Ayrıca kötü koşullarda çalışmaları, kadınlardan daha çok iş kazasına uğramaları da yaşam süresini olumsuz etkilemektedir. Kadınların aksine erkekler, alkol ve sigara gibi bağımlılık yapan maddelere daha düşkünler. Uyuşturucular da erkeklerin fazla rağbet ettiği maddeler arasında yer alıyor. Uzmanlar, ev içi sorumluluklar karşısında erkeklerin kadınlara nazaran daha zayıf olduklarını belirtiyor. Özellikle çocuk yetiştirmede daha çok bunalıma girmeleri ve hayatın bazı dönemlerinde kendilerini güçsüz hissetmelerini de yaşam sürelerini etkiliyor. Bkz., 06.10.1998 ve 11.11.1998 tarihli Sabah Gazeteleri.

¹⁰⁷ Ebu Davud, (40) Kitabu’l-Edeb, 121.bap.

İslâmi kurallara dayalı Osmanlı hukuk sistemi, fuhuş olarak nitelediği tüm evlilik dışı ilişkileri engellemeye çalışırken, birden dörde kadar kadınlı evliliği tarafların tercihine bırakmıştır.

2. Ancak, kadın fazlalığı poligamiyi mümkün hale getirmekle beraber asıl neden, genellikle erkeğin birden fazla kadına sahip olma arzusudur. Bu arzunun farklı sebepleri bulunabilir. Birçok toplumda koca, gebelik dönemi ve doğumdan itibaren çocuğun süttten kesilmesine kadar karısından çekinmek zorundadır. Söz konusu süre birkaç yılı veya daha fazlasını kapsayabilir. Diğer destekleyici faktörler, gençlik ve güzellik cazibesi - Doğulu kadınların çok genç yaşta evlendiklerinden çabuk yaşlanarak güzelliklerini kaybetmeleri önemli bir faktördür- daha çok çocuğa sahip olma arzusu ve çekeşliliğin erkeğin maddi konforuna ve zenginliğine dolayısıyla sosyal itibarına katkı sağlayabileceği gerçeğidir.¹⁰⁸

Tanzimat dönemi Bursa toplumuyla ilgili araştırmadan¹⁰⁹ elde edilen sonuçlara göre, İlk evliliklerinde çocuğu olmayanların, yukarıda bahsedilen geçici evlâtlığa başvurmadan, genellikle, ilk eşlerinin üzerine ikinci kadın aldıklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Çocuksuzluğa ilâveten, çocuk sayısının azlığı da başka bir faktör olabilir. Zira aynı araştırmada, çekeşlilerin az çocuklu olmaları ilginç bir görüntü sergilemektedir. Göstergeler, Bursa toplumunda, az sayıda çocuğa sahip olma yönünde bir temayüle işaret etmektedir. Bazı doğum kontrol usüllerini benimseyen ve uygulayanlar bile vardı. Söz konusu temayül, çocuk sayısını çoğaltma amacıyla poligamiye başvurulma yüzdesini, en azından Bursa'da, varlığından bahsedilemeyecek bir seviyeye indirmektedir.

Çekeşlilerin **sosyal statülerine** baktığımızda, genellikle sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanların birden fazla kadınlı evlendiklerini görürüz. Ne yazık ki, bunların hanımlarının sosyo-ekonomik nitelikleriyle ilgili malûmata sahip değiliz.

Tanzimat dönemi Bursa toplumunun en zengini ve dört kadınlı evli tek ferdi olan Gemlik Kereste Nazırı ve Dergâh-ı Ali Kapucubaşısı Mustafa Bey'in mal varlığı 1.860.378 kuruşluk bir servetle Müslümanların toplam mal varlığının yüzde 21'ne tekabül etmekteydi. O tarihte bir sığırın ortalama fiyatının 100 krş; koyunun 35 krş ve bir kile buğdayın 25 krş olduğunu hatırlarsak durum daha iyi anlaşılacaktır. Devlet memurluğu Osmanlı'da en iyi gelir getiren çalışma alanıydı. İsminin başındaki kabarık ünvanlarından da anlaşılacağı üzere Mustafa Bey, saray kapıcıbaşısı olması hasebiyle belki hemen her gün, bizzat, Padişah ile de görüşebilen üst düzeyde bir devlet adamıydı. Kısacası, Mustafa Bey gibileri kendilerine tanınan çekeşlilik hakkından yararlanıyordu.

¹⁰⁸ E.B., 18/202.

¹⁰⁹ Çekeşlilerin sosyal statü, tabaka ve çocuk sayılarını içeren Tablo için bkz., Kurt, a.g.c., 88.

3. Toplumda erkeğin arzusuna dayalı boşanma şekli olan talakın (erkeğe yüklediği önemli sorumluluklar sebebiyle) çok az sayıda gerçekleşmesi, boşanma yerine ikinci evlilikleri gündeme getirmiş olsa gerek. Bazı erkekler, hanımlarında hastalık ya da evlilik ilişkilerini güçleştiren herhangi bir kusur meydana geldiğinde, onları boşamak yerine başka evlilikler gerçekleştirerek yine ilk hanımlarıyla bağlarını devam ettirebilmekteydiler. Oysa aynı durumlarda kadınların kocalarından kolaylıkla ayrılabilme hakları vardı.¹¹⁰

SONUÇ

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden son yıllara gelinceye kadar, çokeşli yaşam biçimin tekeşliliğe göre çok daha fazla eşler ve çocuklar arasında kıskançlık, serveti gittikçe azaltma vb.- sorunlarla yüklü olduğu görülmüştür. Çokeşli peygamber aileleri bile çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bununla birlikte üstün anlayış, incelik ve sabırlarıyla peygamberler, ailevi sorunların üstesinden gelmeyi başaramışlardır.

İdari bir görevi olmaksızın sadece tebliğ faaliyetini yürüten Peygamberler umumiyetle tekeşli iken aynı zamanda devlet başkanlığı da yapanların çoğunluğu, kaynaklarda görüldüğü kadarıyla, birden fazla kadınla evlenmiştir.

Tüm toplumlarda poligam yaşamın, genellikle, refah artışıyla doğru orantılı olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle erkeklerin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyleri, eşlerinden çok yüksek olması durumunda, böyle bir evlilik türünün ufukta belirme ihtimalinin kuvvetleneceğinden sözedilebilir. Eşler arasında sosyo-ekonomik ve kültürel denkleğin (kefaet) bulunduğu vasat halk arasında ise başlangıçtan itibaren en yaygın evlilik türü monogami olmuştur.

İnsan psikolojisi –kadın ya da erkek- bugün nasılsa dün de hemen hemen aynıydı. Geçerli bir neden yokken hangi kadın, sevdiği kocasını bir başkasıyla paylaşmak ister? Osmanlı toplumunda da birçok kadın, poligam bir hayata baştan karşı çıkıyordu. Kendisini böyle bir hayatta bulan az sayıdaki bazı hanımlar, üzerlerine “kuma getiren erkeklere deyim yerindeyse kök söktürüyordu.

Bununla birlikte “kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş” anlayışına uygun olarak kumasıyla birlikte yaşamının yollarını arayanlar da olmalıydı. Özellikle çocuksuz kadınlar, ikinci kez evlenmek isteyen eşlerinin, muhtemelen, en büyük destekçileri ve diğer hanımla uzlaşmayı en çok isteyenlerdi. Kadın boşanmaya karşı sosyal çevrenin duyarlılığı bir tarafa, önemli ailevi görevlerini yapamayacak kadar hasta olan eşini boşamayıp,

¹¹⁰ Kadın istegine dayalı boşanmalar için bkz., Kurt, a.g.e, 55-63.

diğer bir evlilik hakkını kullanmak isteyen erkeklerin yine en büyük destekçileri yine ilk hanımları olmalıydı.

Bütün kadınlara birden bakma güçlüğü – (İslâm hukukuna göre) kadın zengin bile olsa nafakası kocasına aittir ve onun akrabaları ve diğer eşlerinden ayrı yaşama hakkı vardır- evin huzur ve saadetini bozma endişesi ve nihayet ana-babanın, evli erkeklere kız vermeme yönünde titiz davranmaları, Osmanlı’da yasal olmasına rağmen, çok kadınlı hayatın yaygınlık kazanmasını önlediğini söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülaziz Çavuş, Anglikan Kilisesine Cevap, çev.M.Akif, sadeleştiren, Süleyman Ateş,,Ank. 1978.
- Ahmed Midhat, Pariste Bir Türk, İst.1283.
- Ahmed Midhat, Jön-Türk, İst. 1285.
- Arısan, Kâzım, Kadın Hastalıkları (Jinekoloji), İst., 1983.
- Aydın, M.Akif, İslâm ve Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst. 1985.
- Barkan, Ö.Lütfi, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, I:Belgeler, c.III, S.5-6, 1966.
- Buhari, Ebu Abdillah, el-Camiu’s-Sahih, I-VIII, İst., 1979.
- Bursa Şer’iye Sicilleri.
- Caporal, Bernard, Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, (1919-1970), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank.1982
- Celâl Nuri, Kadınlarımız, Osmanlıcadan aktaran, Prof.Dr.Özer Ozankaya, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1993.
- Davudoğlu Ahmed, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, c.VII, İst.1977
- Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, Belleten, c.LTV. S.211, (Aralık 1990), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank.1991.
- Ebu Davud, es-Sicistani, Sünen, I-IV, ts.
- Ebu Rıdvan M. Sadık Vicdani, Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi, Haz. Ahmet Karadut, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991, Ank.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c.6, İst. 1979, s.4101.
- Encyclopedia Britannica, U.S.A., 1970, “Polygynie”, c.18

- Erten Hayri, "Din Sosyolojisi Açısından Hz Ömer Dönemi ve Olayları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994.
- İbn Esir, Mecdü'ddin Ebu's-Saadat el-Cezeri, el-Kâmil fi't-Tarih, c.1, Beyrut, 1965, s.126; Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir, Tarih, c.1 , Beyrut, 1967.
- Eski Ahid
- Fatma Aliye, Mahmud Esad, Taadüd-i Zevcat, Zeyl, Kostantınıyye, Malûmat Kütübhanesi
- Fayda, Mustafa, Hz.Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler Marmara Üniv. İlahiyat Fak.Yay, İst.1989.
- Fazlur Rahman, İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp, Değişim ve Kimlik, Ankara Okulu Yay., Ank.1997.
- Fukuyama, Francis, Güven, Sosyal Erdemler ve Refah'ın Yaratılması, çev., Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank., 1998.
- Günaltay, Şemseddin, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikâh şekilleri", Belleten, c.XV, Sayı, 60, T.T.K.B.
- Hamidullah, Muhammed, İslâm'a Giriş, çev.Kemal Kuşçu, Ank. 1965.
- Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamderi, Çev. M: Said Mutlu, Salih Tuğ, c.II, İst. 1980.
- Harman, Ö. Faruk, "Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri", c.4, T.C.B.A.A.K., Aile Yazıları
- Kazancı, A.Lütfi, Peygamberler Tarihi, c.2, İst.1997, s.107.
- Kurt, Abdurrahman, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876). U.Üniv. Basımevi Bursa, 1998.
- El-Kurtubi, Ebu Abdillah, Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an, c.9, Kahire, 1967.
- Mahmud Esad, Taadüd-ü Zevcat, Kostantınıyye, Malûmat Kütübhanesi, 1316/1899.
- Milliyet Gazetesi.
- Mustafa Sabri, Meseleler, Sadeleştiren: O.Nuri Gürsoy, Sebil Y., İst.1974.
- Müslim, en-Nisaburi, Sahih, I-IV, Beyrut, 1955.
- Özkalp, Enver, Sosyolojiye Giriş, Eskişehir, 1998.
- Sabah gazetesi.
- Sayyid Matlub Husayn, Evolution of Social Institutions in Islam, During First Century of Hijrah, Lahore, 1986.
- Şer'ıye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c.I, İst.1988.
- Et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b.Cerir, Tarih, c.1 , Beyrut, 1967.

Turner, S. Bryan, Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım, çev. Yasin Aktay, Ank.1991.

de Vaux, Roland, O.P., Ancient Israel, Translated by John McHugh, London, 1988.

Yeni Ahid.

Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Terceme eden ve Yorumlayan Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İkinci Baskı, c.9, Ank. 1972, hadis no, 1381.